

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

1994/1

E számunk szerzői

Németh István (ELTE BTK, történelem-levéltár szakos, V. éves)
Pálffy Géza (ELTE BTK, történelem-levéltár-török szakos, V. éves)
Petrik Iván (ELTE BTK, történelem-levéltár szakos, III. éves)
Reisz T. Csaba (tudományos ösztöndíjas)

Szerkesztőség

Reisz T. Csaba (főszerkesztő)
Kenyeres István
Petrik Iván
Sarusi Kiss Béla

✉ Postacím

FONS szerkesztőség 1052 Budapest, Piarista köz 1.
(ELTE BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék)

*

Lapunkat és ezzel az egyetemisták tudományos munkáját támogatták:

Művelődési és Közoktatási Minisztérium
Budapest Főváros Levéltára
Magyar Levéltárosok Egyesülete
ELTE BTK HÖT Közművelődési Kuratórium

*

A címlapon Bél Mátyás Notitia Hungariae... című munkája III. kötetének egyik
illusztrációja látható

*

Felelős kiadó: A Levéltáros Hallgatók Egyesülete
és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör
(ELTE BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék)
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Házinyomdája
Felelős vezető: Varga László a Budapest Főváros Levéltára főigazgatója
ISSN 1217-8020

Bevezető

A mai egyetemi oktatás kevés lehetőséget biztosít az egyéni hang megtalálására, a tudományos igényű munkák megmérettetésére. Egyrészt, mert kevés alkalom nyílik az igazán színvonalas szeminárium-dolgozatok elkészítésére, másrészt mert túl sokat kell egy-egy félévben megírni – és ez bizony nem teszi lehetővé az elmélyült kutatómunkát!

Most induló lapunkkal ezen az állapoton kívánunk javítani. Fórumot szeretnénk biztosítani azon hallgatók számára, akik egy-egy témában alaposan elmélyülve, a szemináriumi dolgozatok szintjén túllépnek, kutatási eredményeiket és gondolataikat összefoglalják, és azt – nem félve a megmérettetéstől, a kritikától – tanulmányként közzétenni óhajtják. Nem gyakorlott, már-már rutinból fogalmazó tudósok tökéletesre csiszolt cikkeinek közlésére vállalkozunk. Egyetemisták és pályakezdekők számára igyekszünk igényes gyakorló pályát biztosítani, olyat, melyre évtizedek múlva is büszkének lehetnek. Elsősorban saját kutatáson alapuló, levéltári anyagok alapján, illetve a történeti segédtudományok témakörében készült dolgozatok megjelentetését tervezzük. Bízunk abban, hogy ez a publikációs lehetőség tovább ösztönzi a hallgatói kutatásokat. E kettős cél – az „írás” kipróbálása és az egyetemi tanulmányok eredményesebbé tétele – vezérli szerkesztőségünket. Reméljük, hogy a címválasztástól a lábjegyzetelésig mindent elsajátítanak szerzőink, és az alapismeretekkel és írásbeli fortélyokkal felvértezett kapcsolódhatnak majd be más folyóiratok munkájába.

Címválasztásunkban igyekeztünk a levéltári kutatómunkát kifejező fogalmat találni. FONS, vagyis forrás (régiesen: kútfő) a levéltári iratok összessége, amelyek alapján e lap tanulmányai, dokumentumközlései készülnek. De titkolt célunk az is, hogy egykor lapunk is forrás legyen a későbbi kutatók számára (főleg forrásközléseinkkel...).

A FONS tervei között szerepel, hogy a tanulmányok, a közlemények és az előadások mellett műhelymunkákról is beszámoljon, könyv- és levéltár-ismertetéseket is bemutasson. A FONS évente három alkalommal jelenik majd meg.

Az ország minden tudományos intézetébe (levéltárak, könyvtárak, egyetemek és főiskolák) igyekszünk eljuttatni a FONS ingyenes példányát, amit anyagi támogatóink segítségével tesz lehetővé, akiknek ezért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

Külön köszönet illeti *dr. Varga Lászlót*, a Budapest Főváros Levéltára igazgatóját, akinek előzékeny támogatása biztosította e kézben tartott kiadvány létrejöttét, csakúgy *Pesti Lászlónét*, e levéltár reprográfiai vezetőjét és nem utolsósorban *Márityné Demeter Györgyit*, aki anyagi türelemmel javítgatta szerkesztési hibáinkat, és a lap végső képét megteremtette. Támogatásuk és munkájuk nélkül ez a lap nem jelenhetett volna meg olyan színvonalasan, amelyre most büszkén tekint az alapító, a Levéltáros Hallgatók Egyesülete, és az ELTE BTK Történelem Segéd-tudományai Tanszéken működő Szentpétery Imre Tudományos Diákkör.

A Szerkesztőség

PETRIK IVÁN

BEVEZETÉS NAGY IVÁN HERALDIKAI KÉZIRAT-TÖREDÉKÉHEZ

Nagy Iván alábbiakban közölt heraldikai tanulmánytöredéke,¹ melyet, ahogy címéből kiderül 1872 és 1875 között írt szerzője, nyilván nem változtatja meg gyökeresen a heraldikáról alkotott elképzeléseket, nem helyezi más megvilágításba e szakterületet, ugyanakkor, már csak megalkotásának nagyon korai dátuma miatt is, kétségtől tudománytörténeti érdekességgel bír.

Nagy Iván, akinek neve múlhatatlanul összeforrt nagy genealógiai munkájával, a heraldika tudományos művelésének is az egyik legfontosabb kezdeményezője volt. Nyilván e két tény egymástól nem elválasztható, s a pecsétant is ideszámítva, különösen a kezdeteknél, e három egymást sokmindenben átfedő segédtudomány kutatása és feldolgozása nagyon is összefonódott. Ez Nagy Iván munkásságában is kitapintható: Magyarország Családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal című munkájához² olyan mennyiségű forrást tanulmányozott át,³ sőt másolt le, ami minden későbbi értekezéséhez szilárd alapot teremtett. Publikációinak számbavétele⁴ is ezt jelzi, számos vexillológiai, szfragisztikai és természetesen heraldikai tanulmány került ki kezei közül.⁵

-
- 1 Nógrád Megyei Levéltár Balassagyarmati Részlege, XIV. 3.3. A III/1-4. Nagy Iván akadémikus, történész iratai.
  - 2 Nagy Iván: Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal. 13 kötetben, Pest, 1857-1867
  - 3 Nagybákay Péter: Nagy Iván heraldikai és genealógiai munkássága. In: Muzeumi, Mozaik, Salgótarján, 1986. Nagybákay is utal erre ebben a tanulmányában és más megállapításai is egyezőek jelen dolgozatom következtetéseivel.
  - 4 Nagy Iván publikációs jegyzéke. A kísérő tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta Petrik Iván. In: Nagy Iván Emlékkönyv (megjelenés alatt)
  - 5 Jegyzékét lásd a Bevezető után

Nagy Iván a heraldikus

A tudós heraldikai munkásságára koncentrálva nem érdektelen végigvezetni ezt a szálát az életén, márcsak azért sem, mert egy segédtudomány „születésének” nehézségeire is rámutat.

Több kisebb publikáció után akadémiai székfoglalója témájául választja a címertant. Alaposan elemzi a családi címerhasználatot, s az általános heraldikai kérdésekhez (alaktan) érve, azokról pusztán annyit mond, hogy azoknak a problémáknak a tisztázására egy másik tanulmányt szentel. Nagybakay Péter a heraldikai szaknyelv kialakulatlanságának tudja be e halasztást, ami minden bizonnyal így volt, hiszen a XIX. századi címertani munkák (így az alább közölt Nagy Iván tanulmány is⁶) hangsúlyozzák úttörő jellegüket, s e szakterület kevésbé preferált voltát, ami egyben azt is jelentette, hogy mindegyik lényegében kísérletnek tekinthető egy addig kellőképpen fel nem dolgozott tudományág hazai meghonosítására. Mindenesetre úgy tűnik, Nagy Ivánt e kérdéskör komolyabban már az ötvenes évek végétől foglalkoztatta. Később (1872-75-ben) elsőként a magyar történészek közül kísérletet tett egy általános heraldikai mű megírására, majd Csergheő Gézával részt vett a Siebmachers Wappenbuch⁷ összeállításában, de nem fejezte be. Sok mindenben megalapozatlannak tartotta Csergheő álláspontját. Figyelemre méltó, hogy mindezekkel párhuzamosan az Akadémia számára folyamatosan ír szakvéleményeket heraldikai témában, amelyeket elsősorban a nagyon kritikus hangvételük jellemez.

A félbeszakadt tanulmány

1870-től Nagy Iván az Oszágygyűlés Képviselőházi Naplójának szerkesztője, előtte tizenöt éven át a pesti Egyetemi Könyvtár alkalmazásában állt – ekkor írta tehát e munkáját, tizenkét évvel azután, hogy először szólt hozzá a témához részletesen. Levelezéséből kiderül, hogy a hetvenes évek legvégén is foglalkoztatta egy

---

6 Lásd az Előszó bevezető sorait

7 Siebmachers Grosses und Allgemeines Wappenbuch. Bd. 4. Nürnberg 1885-86.

általános heraldika megírásának terve.⁸ Nem tekinthetjük tehát az 1872-es munkáját, kivételes és elszigetelt jelenségnek. Ugyanakkor, és éppen ezért, nem találjuk igazán magyarázatát annak, hogy miért maradt csonka e dolgozat.

A tanulmányból kitűnik, hogy kísérletet tett a terminológiai problémák tisztázására, ha néhány kifejezése ma már megmosolyogtatja is az olvasót, mindenesetre voltak megoldásai. Ez nem tartható tehát elegendő magyarázatnak a tanulmány befejezetlenségére, s bár határozott indoklást a fellelhető forrásokból nem lehet nyújtani, s találgatásokba sem érdemes bocsátkozni, figyelemre méltó, s ide tartozik az 1875. évi Századok egyik tárcája.⁹

„Végül megjegyezzük még, hogy ugyan az Akadémia történelmi osztálya Nagy Ivántól illusztrált czimerészeti munkát fog kiadni, [...] mi részünkről szívesen elismerjük ugyan az íly segédkönyvnek a maga mérsékelt hasznait [...], kérjük: vajon fölér-e az íly kézikönyv által nyerendő csekély szellemi haszon amaz aránylag igen tetemes költséggel, melybe ezen pompás illusztrációkkal tervezett kiadvány kerülni fog?”

Kortárs heraldikai munkák

E rövid bevezetőben érdemes belehelyezni e tanulmánytöredéket a kortárs heraldikai munkák sorába.

1869-ben jelent meg Ivánfi Ede ismert munkája a „Magyar Birodalom címeiről”,¹⁰ tehát ugyan korábban született, mint Nagy Iván jelen munkája, de egyrészt vizsgálódásainak köre is jóval szűkebb, másrészt pedig mellőz bármiféle alaktani, általános elméleti meghatározást.

Úgy gondolom lényegében ebben rejlik a munka már említett tudománytörténeti érdekessége, hogy tudniillik elsőként próbálkozott meg a heraldikai alapfogalmak

---

8 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Levelestár. Nagy Iván Nyáry Alberthez, 1879.

9 Századok 1875. 66. p. A tárca írója ismeretlen.

10 Ivánfi Ede: A Magyar Birodalom vagy Magyarország s Réseinek címerei. Pest, 1869.

tisztázásával. Dolgozatában három helyen kísérel meg a címer szabatos meghatározását,¹¹ és ebben lényegében fellelhetőek a modern szakirodalom¹² által adott meghatározás alapelemei, vagyis a címer megkülönböztető funkciója, az állandósultság feltétele, a pajzsra helyezés követelménye, a címerek történetét vizsgálva pedig rámutat a címerhasználat fegyverviseléshez való kötődésére.

A XIX. században Ivánfi munkáján kívül, még három lényeges heraldikai mű jelent meg: Nyáry Alberté, az Altenburger-féle címergyűjtemény elé Tagányi Károly által írt tanulmány, és a század végén Bárczay Oszkár összefoglaló műve.¹³ Szerkezetében és részletességében Bárczay munkájához hasonlítható Nagy Iván e tanulmánya, mindkettő a külföldi szakirodalom mély ismeretén és alapos forrásfeltáráson alapul. A munkák történeti részét tekintve ugyan valamennyien a címerek ókori eredzetetéséről beszélnek, de ez megfelelt a tudomány akkori felfogásának, és általános nézet volt. A heraldikai szaknyelv kialakítására tett kísérleteik önmagukban is érdekesek, hosszabb vizsgálódást igényelne a különböző variánsok tanulmányozása, mely jelen bevezetőnknek nem lehet célja.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a tanulmány közreadásakor, az eredeti kéziratához képest kisebb változtatásokat hajtottam végre a dolgozat szerkezetén, amelyek azonban lényeges eltéréseket nem okoztak. Nagy Iván saját kezű törléseiből, javításaiból csak a szövegbe illő, végleges variációt közlöm. A dolgozatban fellelhetőek kihagyások és hiányok is, amelyek a kézirat befejezetlenségét tükrözik.

---

11 A Bevezetés első soraiban, a Bevezetés 1.§-ban, valamint az alaktanról szóló fejezet 1.§-ban.

12 Bertényi Iván: Kis magyar címertan. Bp., 1983.

13 Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886.
Magyarország címertára. Kiad.: Altenburger Gusztáv, bevezetőt írta Tagányi Károly. Bp., 1881.

Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve Bp., 1897.

Nagy Iván heraldikai, szfragisztikai és vexillológiai tanulmányai

A nógrádi nemesség két 1663-ban készült zászlójáról. In: Magyar Académiai Értesítő, 1848.11.sz. és 1850.1.sz.

Nőtécsi bírák pecsétje. In: Uj Magyar Muzeum, Pest 1850-51. évi foly. 635. p.

Még néhány magyar köriratú pecsét. In: Magyar Történelmi Tár VI. köt. 1859. 258-260. p.

Adalék a Magyar Czimertanhoz. Akadémiai székfoglaló kivonata. In: Magyar Tudományos Akadémia Philosophiai és Történelmi Osztály I. köt. 168-172. p.

A Drágffyak igazi címere. In: Vasárnapi Ujság, 1864.16.sz. 150. p.

Técső város pecsétéről. In: Századok, 1867. 422-425. p.

Magyar Koronázási jelvények. In: Magyarország képekben. szerk.: Nagy Miklós, 1867. I. köt. 234-236. p.

Ujlaky Lőrincz pecsétje 1519. In: Archeológiai Értesítő, 1870. II.köt. 229-233. p.

Czimertani kérdések. In: Archeológiai Értesítő, 1870. II. köt. 260-262. p.

A régi (Szent Iványi féle) pecsétről. In: Archeológiai Értesítő, 1871. IV.köt. 157-158. p. (G-y jegy alatt)

Budapest címerei. In: Vasárnapi Ujság, 1873. 14. sz.

Szent Adalbert képével ellátott pecsétek. In: Századok, 1874. 56-58. p.

Magyar köriratú pecsétek. In: Századok, 1874. 136-137. p.

Liptói Bogomér fiainak pecsétje a XIII. századból. In: Archeológiai Értesítő, 1878. 173-180. p.

Elmélkedés a címér és származástan méltatásáról. In: Turul, 1883. 3-4. p.

Adalék az egyházi sphragisticához. In: Turul, 1883. 50-52. p.

Beatrix és Izabella királynék pecsétjei. In: Turul, 1883. 67-69. p.

Simontornyai Imre erdélyi vajda 1370. évi pecsétje. In: Turul, 1884. 78. p.

Pecséttani adalékok. In: Turul, 1884. 128. p.

Chontos család címere és heraldikai észrevételek. In: Turul, 1886. 162. p.

Szlopnai család és címere. In: Turul, 1887. 18. p.

Báró Nyáry Albert Heraldikájának ismertetése. In: Turul, 1887. 96. p.

Kéziratban¹⁴

Altenburger címergyűjtéséről vélemény

Bírálat a Magyarország Címere és színei pályaműnek

Magyarország címere (franciául)

Czímertani kérdések

Czímertan,
különösen tekintettel a magyar czímerészet történelmi fejlődésére
írta fgy. Nagy Iván
Budapesten 1872-1875-ben.

Előszó.

Minthogy irodalmunk mindeddig Czímertani alapmunkával nem bír, mielőtt egy ilyennek összeállítására hajlamom, szándékom és hosszasabb tanulmányozásom után is hozzá foghatnék, és megírására egy általános Czímertannak (Ars Heraldica) – millyent e tudomány mai állása és nálunk történelmi és jogi tekintetben is fejlődése, célunkhoz képest megkíván – időt és egyúttal bátorságot vehetnék, e tudomány és általában történelmi irodalmunk érdekében hézagpótlóul és kísérletképen is bátorkodtam ezen magyar Czímertani művel irodalmunk érdekében közre működni.

A Czímertan kétségkívül egy fontos segédtestvére a történettudománynak, és a pecsétannal (Sphragistica) és régészettannal (Archeologia) párosulva, nem csak a középkori erkölcs és műtörténet gyámolítására hathatós támaszt nyújt, hanem a család történetben lényeges szerepet is visel, és különösen a vérségi összeköttetések nyomozásánál gyakran a legeredményesebb mozzanatokra nyújt egyedüli világosságot. Az oklevéltanban (Diplomatica) pedig a sphragistica keretében úgy a kor, valamint a hitelesség szempontjából a legmegbecsülhetlenebb támpontokat szolgáltatja, míg az archeologusnak nem kevésbé nyomokat mutat különösen az ismeretlen emlékek korának, alkotójának felfedezésére.

Hazánk tudományos mezején visszatekintve a legrégebb korig, és a deák világ nagyon méltányt érdemlő virágzó időszakába is, egy két czímergyűjtővel talán, igen, de a Heraldica tudományos rendszerének művelőivel alig találkozunk. Még

is akadt a XVII. század végén tudósunk, a sok félében jártas tudós orvos Párizs Pápai Ferencben, ki 1695-ben egy kisdéd latin Ars Heraldicat írt és adott ki.¹ És ő azután szinte egy századig, utód nélkül maradt, mert a Szegedynek tulajdonított Cero-graphiát (1734)² inkább első Sphragisticánknak tarthatjuk, amennyiben csupán az ország és részei és a vármegyék, kir. városok és káptalanok czimereiről ad metszvények kíséretében némi ismertetést.

A másik önálló és saját kutatásain alapuló, azon korban derék czimertani munkával a tudós jezsuita Palmer Jer. Károly lepte meg a magyar hazai tudományos világot,³ ki egy más rokon tartalmú művel is gazdagította hazánkat.

Pálma munkája nyomán a lángoló hazaszerető Dugonics András magyar nyelven (1801) a Magyarok Uradalmaik⁴ czim alatt a Magyarország s társországai czimereinek ismertetésével ajándékozta meg irodalmunkat, ami azonban több jószándékon alapuló, mintsem újabb kutatásokkal foglalkozó szerkesztmény.

Végre ha még megemlítjük Mancini Antalnak egy mellékesen 1777-ben kiadott rövid heraldikai ismertetését⁵ az összes magyarországi tudományos irodalomból a Czimertanra vonatkozó műveket elsoroltuk.⁶

---

1 *Ars Heraldica, seu Consuetudinum Heraldicarum, quarum crebrior passim et usus et in Historiis, praecipue Europaeis mentis, Synopsis collecta et hinc hunc pugillum, in gratiam imprimis Nobilitatis Transylvaniae contracta opere X. veritate Francisci Pariz Papani etc... Claudiopoli MDC.XVC.*

2 *Cerographia Hungariae seu Notitia de Insignibus et Sigillis Regni Mariani-Apostolini et Quodam Sacerdote Societatis Iesu compendi Data. Anno MDC.CXXXV. Tyrnaviae.*

3 *Heraldica Regni Hungariae Specimen. Ect. Vindobonae 1776. 4 r. és Abhandlung von den Titeln und Wappen welche Maria Theresia als Apostolische Königin von Hungaria führet von Jr. K. von Palmtora 1772. 8 r.*

4 *A Magyaroknak Uradalmaik, mind a régi, mind a mostani időkbén. Irta Dugonics András. Tizennégy rézre metszett paisokkal. Pesten, 1801.*

5 *Compendiaria Politiorio Litartaturae Notitia in usum Nobilis Juventutis Hungariae conscripta ad Antonio Mancini. Castoriae 1777. 8 r. Ennek I. részét Pars a 75-112 részét Heraldica, a II. részt 152-223. Sphragistica foglalja el.*

6 *A híres Horváth István mint egyetemi tanár a heraldicának is előadója volt, írt is egy Rövid Czimertant tanítványi számára, de ez is csak kéziratban forgott.*

Sokkal több történt a Sphragistica mezején. A tudományos irodalmunkban halhatatlan emlékű Pray György Sphragisticai munkája máig páratlanul áll tudományosságunk körében.⁷ És ehhez adalékul Koller,⁸ Batthyány,⁹ Péterfi,¹⁰ majd Wagner¹¹ munkái jelentékeny sphragisticai közlések által járultak saját munkáikban. Valamint hogy azután is egyes folyó irataink szintén szívesen tért nyitottak egyes közlemények számára a legújabb korig, mint ezt az Archeologiai Értesítőnél is dícsérettel tapasztalhatni.

És míg Pálmának, és Dugonicsnak a jeles és tudós Ivánfi Edében már hiteles nyomozásokra támaszkodó és sikerült munkát adó utód találkozott, addig az egyházi sphragistica terén a káptalanok, hiteles helyek czimereinek ismertetése által Jerney János akadémiai tag valóódiilag epochális művel lepte meg a magyar irodalmat.¹²

Én gyermekkorom óta vonzatván a Heraldicához, immár több, mint harmincz év folyamán gyűjtő, de főleg, mint nagy művem Magyarország családai XII kötetben és I pótlékban bő alkalmat nyertem a magyar címertanra vonatkozó igen sok hiteles forrással megismerkedni, és említett munkám is bizonyára részint rajzban, részint leírásban mintegy (kétezer ha nem több) címert hozott nyilvánosságra, mikre vonatkozólag azonban sajnosan kell bevallanom, hogy a mostoha kiadási viszonyok miatt és járatlan rajzoló és metsző keze miatt valamint a metszvényekben sok rendellenesség és hiba, úgy gyakran a javítás gyarlósága miatt a nyomtatott szövegben is tetemes sajtóhiba esvén, azok szorgalmas átnézést igényelnének és ezuttal elnézésért is esedeznek.

---

7 Syntagma Historicum de Sigillis Regum et Reginarum Hungariae, pluribusque aliis autore Georgis Pray. Cum XVI tabulis aeneis. Bude, 1805.

8 Historia Episcopus Quinqueecclesiensis.

9 Leges Ecclesiasticae

10 Concilia Ecclesiastica

11 Collectanea

12

Ha jönne egykor alkalom, s lenne még hozzá erőm, s időm, amint jelenleg nincs, bizonyára örömmel ütném helyre megesezt hibáimat.

De térek immár ezen művem kiadását illető némely mondanivalóim előadására.

A laicus Olvasó, még az is, s leginkább is az olyan, ki valamely nyelven írt Czimertani munkát olvasott, például B. Sacken Edének különben igen jeles Katekismus der Heraldik című művét, azt hiheti, hogy ily művet annak nyomán igen könnyen lehet írni. Talán magam is hittem volna azt, ha gyakorlatilag az az tetleg a munkába kezdés az ellenkezőről meg nem győzött volna. Tanulmányoztam Spennert, a német Heraldicusok úttörőjét, és mondhatni alapítóját,

Bévezetés

Átalánosságban „Czimer” alatt értünk minden olyan ábrát (figura) vagy jelvényt (emblem), melyet egyes személy vagy testület bármely tárgyon, mint megismertető jelt visel, vagy használ.

Ennélfogva is bizonyos, hogy a czimer eredete egykorú az emberi társadalom keletkezésével. A szükség hozta létre és szokásba. Erre nézve a történelem számos adatot szolgáltat. Hivatkozhatnánk a görögök és rómaiak stb. legrégebb íróira, mint Homerosz, Aeschylus, Euripides, Philostratos, Xenophon, Vergilius, Plinius stb. munkáik egyes helyeire,¹³ idézhetnők Tacitust, ki a germánokról írja: hogy paizsaiikat válogatott színekkel különböztetik.¹⁴

A czimereknek tehát eleintén a hadi életben, a vitézek paizsain, és sisakjain volt legnagyobb kelete. Így ment át utóbb divata és uralma a párviadalok, tornák, szóval

---

13

14 Tacitus: Germanja VI. feje.

az úgynevezett lovagkor időszakába, és végre a vitézség alapján támadt kiváltságos osztálynak a nemességnek örökösödés útján tulajdonába.

De a történelem írott adatai szerint a magyarok legrégebb őseinél a czimerek kelete, használata nem a paizsokon vagy sisakon tűnik fel legelőször, hanem a hadi zászlókön, mely szokás nagyon czélszerűségi indoklását leli abban, hogy a nemzetiségi szerkezet alapján külön hadosztályokra oszlott néptömeg vitézlő tagjai könnyen felismerhessék zászlójának jelvényéről az osztályt, melyhez tartoznak. Hogy már a vezérek korában a hadaknak ily czimeres zászlóik voltak, a Névtelen jegyző többször felemlíti, midőn írja: „Más nap pedig mindkét sereg a síkon rendbe áll, s Lél, Tas fia, a maga jegyes zászlaját fölemelvén, s Bulcs, Bogát fia, a hadi kürtöket megfúvatván, viadalra kiállának”¹⁵ és ismét továbbá írja: „Néhány nap multával Szoárd és Kadocsa egész seregestől felemelt czimeres zászlaikkal áthajóznak a Duna vizén.”¹⁶

Mindezeknél még régiebb időkre is fölvihetjük a czímernek zászlón való használatát, ha hitelt adunk Kézai Simon előadásának, midőn Atilláról a hunok királyáról írja, hogy a paizsbeli Turult zászlóján is viselé, és hogy ezen jelvényt (illetőleg zászlót) a magyarok azután is Gejza vezér korában a hadakban magukkal hordozák.¹⁷ És Cserey Farkas szerint Erdély czimerének sassát is innen származtatják.¹⁸

15 Anonymi Belae Regis Notarii. De Gestis Hungarorum Liber. ed. Ste. Lad. Endlicher Viennae 1827. pag. 161. Schwandtnernál I. 26. – Altera autem die ordinatae sunt utraque acies in campo, juxta Ripam Danubii statim Lelu, filius Tosu, elevato vexillo sui signi, et Bulsu filius Bogat, tubas bellicas sonando, pugnaturo accesserunt. – Lásd. Szabó Károly fordításában Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve. Pest 1860. 56. lap.

16 Zuardu et Kadosa cum omni exercitu suo, elevatis vexillis signiferis, aquam Danubii transnavigaverunt. Anonymus Endlicher 1827. évi kiadás pag. 174. Schwandtner Scriptorum I. 31. Szabó Károlynál id. h. 63. lap.

17 M. Simonis de Keza Chronicon Hung. Endlichernél Monumenta Arpadiana. Banerium quoque Regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, que hungarice Turul dicitur, in capite cum corona. Istud enim Banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent, pro communi in exercitu semper secum gestavere.

Az bizonyos, hogy a czimerjelvényes zászlók a legrégebb kortól napjainkig szokás volt, amit kétségtelen adatok bizonyítanak. A Chák nemzetségnek oroszán lévén a czimerjelvénye, már IV. László király Chák Péter nádor részére kiadott oklevelében mondja, hogy a bolgárok ellen úgy harczolt, mint a hős oroszán, melynek jelvényét zászlaján viselte.¹⁹

És valamint zászlós urainknak külön bandériumaik (zászló-aljaik) voltak és álltak ki szükség esetén, úgy a vármegyék is külön saját zászlóik alatt állíták ki a felkelő nemességet. A külön zászló alatt természetesen a zászlók színeit és czimerét is kellett értenők. Így rendeli az 1595. évi országgyűlés XVII. törv. cikke is, hogy a felkelő megyei sereg speciale vexillum habeant. És hogy így történt a legutolsó 1813. évi nemesi felkelésig, azt a megyéknél fennmaradt insurrectionalis zászlók bizonyítják.

A temetéseknel szintén egészen napjainkig dívtak a czimeres zászlók.

Hogy pedig mennyire lényegesen a zászlókon való viseléshez volt fűzve nálunk a czimereknek használata, arról a §-ban véleményemet bővebben fogom kifejteni.

A czimernek zászlókon való viselését követte nálunk a pecsétekre való alkalmazás. Erre már 1 -től fogva vannak adataink.²⁰ És én legalább azt hiszem, hogy csak ezzel egy korban, ha nem később jött szokásba a sisakra és különösen (ha a czimerjelvény állati alak volt) annak tarajára vagy ormára alkalmazása. Róbert Károly által kiadott czimeres leveleinkben van éppen arról szó, hogy a czimer a sisak ormán viseltetik és crista szóval jelöltetik, ami – ugymond – magyarul czimernek mondatik, (cristam inferius descriptam, quae vulgo czimer dicitur²¹) mint Erneyi Miklós részére 1326-ban kelt czimerlevelében előfordul. Közbevetőleg innen tudjuk meg azt is, honnan eredt czimer szavunk az arma vagy insignia jelentésére. Hasonlóan kiemeli ugyan azon királynak 1327-ben Donch zólyomi főispán

---

19 Fejér Cod. Dipl. Tomo V. Vol. II. pag. 174-175. ut leo fortissimus, cujus et indicia gessit in vexillo.

20 Pray, Syntagma de sigillis

21 L. Katona Hist. Crit. VIII. 535. sk. és Fejér Cod. Dipl. Tom. VIII. 3. p. 63-64. és a Nemzeti Muzéumban Diplomatarium Kovachich.

részére kiadott czímerlevele, hogy annak minden ismertető jelvényei (insignia) és a crísta és zászló aranyozott legyen.²² Azt hiszem ezekből eléggé kitűnik, miként keletkeztek nemzetünkönél a czímerrek, T.i. a megkülönböztetés szüksége hozta létre, és pedig először a hadi téren a zászlókon, majd a társadalmi élet ezerféle érintkezéseiben az adott szónak írásbeli szentesítésére bélyegül, az az pecsétül használta és csak később lőn még általánosabb használata számtalan egyéb alkalomra és tárgyra, mint azt czímerleveleink időjártával mindinkább részletesebben kibővítvé előszámlálják.

Bár vannak egyes nyomok, hogy tornák Magyarországon is voltak, így Róbert Károly korában említetik ily bajvívási játék azon adománylevelben, melyben a Pázmányok őse István 1319-ben Pósa, Somogy és Som birtokot kapja.²³ Mátyás király korából szintén felmaradt egy harci játék emlékezete.²⁴ És utoljára I. Ferdinánd király koronázásakor tartatott harczjáték.²⁵ Mind ezek azonban hazánkban daczára Horvát István állításának – a czímerészet jelentékenyebb fejlődésére semmi hatással nem voltak, amint ezt Pálma és Mancini is már heraldicai munkáikban megjegyezték.

Hazánkban a czímerészet voltaképen Zsigmond király uralkodása alatt virágzott. A legtöbb, jelentékenyebb magyar nemzetség e királytól kérte és kapta czímerét, vagy legalább czímerlevelét, már talán előbb is használt illetőleg ősi czímeréről, melyek közül a címertan szabályai szerint kétségkívül legsikerültebbek azok, melyek Zsigmondnak utazása idejében Constanczban (Kosztnicz) Nürnbergben vagy épen Párizsban időzése alatt oda való műértő festészek által festettek a czímerlevelek hártájára.

E virágzási kor nem sokáig tartott, és Mátyás király halála után II. Ulászló és II. Lajos királyok alatt már rohamos süllyedésnek indult. És bárha utóbb, kivált az

22 Eredetije a M. Nemzeti Muzeumban. jelezve a catalogus MSS-torum Tom. p.

23 Katona Hist. Crit. VIII. 408-409. – Engel Geschichte II./20. Horvát István Verbőczy István emlékezete II. 25-28.

24 Galeoti Narniensis De dictis et factis Mathiae

25

osztrák házbeli királyok alatt olykor igen ügyes udvari czimerfestőkkel rendelkezett a kancellária, de a képzőművészetek hanyatlásával az ízléstelenség és gyakran a heraldica szabályinak nem ismerése az azon korban keletkezett czimerek alkotásain feltűnőleg éreztette hatását, míg végre Európaszerte általában a czimer alakzat berendezés és díszítés rococo és barocszerű mintákra hanyatlott.

Ezek előrebocsátása után ideje van, hogy a Czimertannak általános tudományos rendszerével megismerkedjünk.

1. §

A czimer fogalma

Czimertanilag czimer alatt tulajdonképpen csak olyan ábrát értünk, melyet valamely személy vagy testület (ez alatt értve a családot is) mint állandóan sajátját bizonyos jogosultság vagy kiváltság alapján visel és használ.

2. §

A czimertan fogalma és hivatása

Czimertan (Ars Heraldica) nevezet alatt azon szabályok rendszeresen összeállított összegét és ismeretét értjük, melyek a czimer helyes alakszerűségét, részleteit, felosztását, ábráit és azok beillesztését, színeit, ezek jegyeit és a czimerek összes járulékait ismertetik és tanítják.

Ezen körülírás értelmezéséből önkénytelenül következik, hogy azon ismeretek, melyek a czimerek keletkezésének, fejlődésének történelmét, szerzési módját, jogi hatályát, használatának kiváltságait, nemkülönben jelentőségeit tárgyalják, – tulajdonképpen a Czimertudományt alkotják.

Igy fogván fel a czimerészetet, míg amaz t.i. a Czimertan a heraldikának csak általános vagyis elméleti részével foglalkozik, és itt pusztán a Czimerészet alaktanának nevezhető, addig a másik körülírás szerint Czimertudománynak nevezett rész, a czimerek történelmi és jogi viszonyaival foglalkozván, oly részletekbe ele-

gyedik, melyek egyes nemzeti intézményekkel függően össze, nemzetek szerint egymástól különböző felfogások és megállapodások jellegét viseli magán, és méltán a czimerészet gyakorlati vagyis különszerű (specialis) tanának nevezhető.

E nézetek alapján a czélszerűség azt javallja, hogy előzőleg a Czímertannal, vagyis a Czimerészet általános részével: az alaktannal ismerkedjünk meg.

A Czimerészet Alaktana

1. §.

A czimer lényege.

Hogy valamely ábra méltán czimernek nevezethessék, az 1. §-ban előadott kellékeken kívül szükséges, hogy az ábra paizsba helyezve tűnjék fel. A czimernek lényegéhez tartozik tehát a paizs. Paizs nélkül nincs helyes czimer, a paizs tehát a valódi czimernek fő kelléke. A paizs fölé helyezett sisak is fontos része a czimernek, de nem elkerülhetelen és így nem kizárólag lényeges.

2. §.

A paizsokról.

A paizsok alakja kor szerint változott, és czimereknél egyes nemzetek műizlése szerint is azok különféle alakzatai váltak divatossá.

A XII-XIII. század paizsai háromszegűek, domboros vágással, alul hegyesen végződők, s alakjuknál fogva szívpaizsoknak nevezhetők. (lásd 1. a.)

A XIV. és XV. század első feléig nálunk még szintén háromszegűek, de már felül egészen lapos, vagy egyenes vonalban metszettek, és lefelé az alsó csúcs felé kevésbé keskeny hajlással (lásd 2. ábra)

A XV. század második felében már az álló dobhoz való hasonlóságnál fogva, alsó része domború lévén, daborpaizsoknak nevezhető paizsok dívottak (3. a), mind

ezen paizsok a czimereknél jobbra vagy balra dőlt helyzetben használtattak. (lásd 4. a.)

A XV. század végén főképen nálunk II. Ulászló király alatt és azután a mohácsi vészig már (a műzlés hanyatlásával a czimerészet hanyatlása is beállván) az ugynevezett tárcsa-paizsok (Tartschen) jöttek a czimerek előállításánál forgalomba, daczára, hogy a czimerlevelek szövegében a festett ábrával ellenkezőleg többnyire scutum triangulare – van szó. (Lásd az 5. 6. 7. 8. ábrákat)

Ezen kor után paizsoknak számtalan más tárcsaalakjai jöttek divatba a czimerek előállításánál.

A régibb czimertanárok²⁶ a paizsok alakjait nemzetekről nevezték el, akként mint azok valamelyiknél leginkább divatozott, természetesen az utóbbi korban. Ezen nemzetiség szerinti paizs megkülönböztetést a következő minták tüntetik fel: lásd 9. 10. 11. 12. 13. ábrát.

Általában a németeknél kedvelt alak volt mindig a tárcsa-alak, és az olaszoknál – mint számtalan műemléken, és XVI. századi czimergyűjteményekben látható, a monorú (oval) czimerpaizsok voltak közkeletűek.

Ugyszintén a nők czimereinél több heraldicus ferdén állított négyszegű paizst írnak használnak, melynek alakját a következő (14.) ábra mutatja, és azt Rhombus vagy Lozenge-nak nevezik.

3. §.

A színekről

A czimerek egyik fő kelléke a színezésben áll. A paizsok és ábrák valamely színt kell hogy mutassanak.

A czimerészetnek hat fő színe van, illetőleg két érez: arany és ezüst, amaz a sárga, emez a fehér színre, és négy festék u.m. vörös, kék, zöld és fekete, ezek heraldikai színeknek nevezetnek.²⁷

---

26 Igy Spener is.

Ezen színek jelzésére a címerek egy színben rajzolásánál vagy metszésénél meghatározott jegyek használtak, melyek közül mint legcélszerűbb, a XVII. század első felében élt La Colombière és Petra Sancta heraldicusoké fogadtattak el általában. E jelző jegyek a következők. (lásd 15.-20. ábrát)

15. Az aranyat vagy aranyosat (vagy sárgát) pontok jelölik.

16. Az ezüst (vagy fehér) színt az jelöli, hogy sem pontok, sem vonalak nem használtak.

17. A vöröset függőleges vonalak,

18. a kéket háránt (horizontál) vonalak,

19. a feketét függőleges és hárántos vonalak,

20. a zöld színt jobbról balra rézsút húzott vonalak jelölik.

E vonalazást a németek Schraffirung-nak nevezik, mi „színjelzésnek” nevezhetnők.

A színjelzésnek könnyebb észben tartására a következő latin versek készültek:

Aurum puncta notant, argentum absentia signi,

Linea stans rubrum, caeruleumque jacens.

Descendit viride in levam, qua purpur assurgit,

Cumque jacens stanti linea mixta nigra est.

magyarul:

Tiszta ezüstöt jegyz, pontos fordítja aranya,

Majd függő rovatok vöröset, fekvők csupa kéket,

Jobbról balra ha megy lefelé zöld színre mutat már,

Bíborszínt ha akarsz, rovatid balrésze vezesd fel,

Függőt fekvővel ha keversz, már az feketét tesz.

A későbbi korban a hat fő színhez járult még a bíborszín is, ami azonban paizs színeül szabályosan sohasem használtatik, hanem főleg palást, korona és süveg

---

27 A címereknél a kellő színt a következő festéknemek szolgáltatják, a vöröset a miniom, a kéket (nálunk főképpen égszint = color coelestinus) ultramarin vagy kobalt, a zöldet (melynek világosnak kell lenni) az ugynevezett Schweinfurti zöld festék, a feketét a tus adja.

színezésére. Színjelzete a zölddel ellenkezőleg balról jobbra rézsútos vonalakkból, mint a minta mutatja (21. ábra) és a fennebbi versekben is meg van írva.

A Czimertannak fő szabálya az, hogy festékszín színre és ércz érczre sohase jöjjön, az az a paizs színétől a benne lévő ábra annyira különbözzék, hogy egyik színből, másik érczből legyen. Ez a régi időkben, a czimerészet virágzó korában rendszeresen meg is tartott, és azidőttermészetes színezés sohasem is fordult elő a czimereken. Csak utóbb jöttek gyér használatba az emberi test vagy tagok és állatok előállításánál a természetes színek és árnyékolás, mi a Czimertan merev szabályaival mindenha ellenkezik. (lásd a czimer-másolásokat nézve véleményemet. lapon, §-ban.)

Némely czimerészek a színekről szóló fejezetben szokták ismertetni a sávolyos vagy habos (Damasárt = dömöczkös), hermelines, kohós paizsokat is, miről alább a §-ban fog szólni.

4. §.

A paizs-felosztásról

Az egyszerű paizsnak, mely felosztva nincs, belterét, a magyar közéletben régóta mezőnek (most műszóval mezőnynek) nevezik, és leírása alkalmával például így mondjuk vörös mezőben ágaskodó arany szarvas.

És bizonyos, hogy a legrégebb czimerek ily egyszerű, felosztatlan (unzertheilt) paizsokból és azok ábráiból állottak és a külföldön találni rá példát, hogy üres, ábranélküli paizsok használtattak czimerül, ez azonban ritkaság, és nálunk ezen eset inkább a zászló – czimerek eszméjére emlékeztet.

A paizsok felosztásának ismertetése előtt meg kell jegyeznünk, hogy a czimertanárok a czimert a lovag vértjén, vagy paizsán képzelvén velünk szemközt, – a czimerészeti leíróknál az, ami különben jobboldali a heraldicában baloldalinak, és viszont, mondatik és íratik, amint ezt majd a felosztási mintánál észlelheti az olvasó. Az ábra ezt világosabban kifejti.

Az itt látható 22. ábra által képzett paizs két hosszant (az az függőlegesen) és két háránt hasítás és szelés által kilencz kisebb részre, az az udvarra oszlik.

Az A B C. tér, paizsfölepnek, Schildhaupt, caput Scuti neveztetik.

A. a fölep jobb része = udvara.

B. a fölep közép része = udvara

C. a fölep bal része =

D. E. F. a paizs öve, zona Scuti, die Mittelstelle vagy köldök

D. a paizs övének jobb része, E ... közepe, F bal része

G.H.I. a paizs talapja Schildfuss oder Unterstelle, Pes Scuti

G. a talap jobboldali része. H. .. közepe, I. .. bal része.

a-b a paizs párkánya = felső széle.

c-d a paizs alsó széle.

Továbbá ha most ezen paizsot a két hárántos vonal nélkül csupán függőlegesen osztva nézzük:

az A
D
G

jobb oldali hasáb

B
E
H

közép hasáb

C
F
I

baloldali hasábnak nevezhető.

Az újabb időkben különösen a fejedelmi czimereknél több czimer öszvesítése által még több udvarokra felosztott czimerpaizsokat is láthatunk, ezeknek leírhatása (blason) végett. 23. ábra egy 15 részre osztott paizst mutat.

Ezen ábránál az 1. 2. 3. a fölep = Oberrand, Hauptrand, Chef

4. 5. 6. a dísrész

7. 8. 9. az öv

10. 11. 12. a köldök

13. 14. 15. a talap, Unterrand, Fussrand, Champagne.

A czimerpaizsoknak több udvarra osztása rendszerint czimerbővítések által történik. Leggyakoribbak és legáltalánosabbak ezek között a négy részre osztottak, melyek hasítás és vágás által létesülnek, és (quadriert = ecartelé) négyelt paizsnak nevezhető, mint a 24. ábra mutatja. Olykor ezek közepét egy kisebb paizs, (koronával vagy korona nélkül) foglalja el. Ezen középső paizsot a németek Herzschildnek nevezik, mi inkább köldökpaizsnak nevezhetjük, mert a szív mégsem fekszik a mell közepén, míg a köldök inkább a testörzs közepén van. Nevezik ezen középpaizsocskát parmulának is, mely ha monorú (oval) alakú Páris Pápai szerint tatárpaizsnak mondatik.

Ujabb időben a czimerleírásoknál (blason) az udvarok megjelölésére jobboldali felső vagy alsó, – és baloldali felső vagy alsó udvarok említése helyett a számok használtak., például így: 1. és 4. vörös udvarban ez és ez, 2. és 3. kék vagy arany udvarban ez vagy ez látható.

A paizsok különféle alakú felosztásai, és azok színezései által már valódi czimerképek támadnak, amik heroldi vagy dísz-ábráknak neveztetnek. Azért ezekről már a czimerek képeiről szóló fejezetben kell szólnunk.

Második fejezet.

A czimerképekről

1. §.

A czimerképek két osztályba sorolhatók. Az első osztályba tartoznak azon ábrák, melyek a paizsok egyedül mértani vonalak által egy vagy több részre osztása

és színezése által alakulnak, s ezek dísz-ábráknak, vagy herold-ábráknak nevezetnek.

A másik osztályba azon czimerek tartoznak, ahol a paizsbeli ábrák a természet, művészet, mesterség vagy képzeletből kölcsönözték, egyedül vagy vegyesen dísz-ábrákkal.

2. §.

A herold vagy díszábrák

A herold- vagy dísz-ábrák a paizsban egyenes, vagy szegletes vagy hajlott vagy hegyes vagy kanyargó vonalak és szabályos színezés által létesülnek és pedig úgy, hogy a vonalak mindig a széleig terjednek.

Ismertetésöket legszembetűnőbben és tanulságosabban a minta ábrák eszközölhetni.

3. §.

A dísz ábrák beosztásáról

A czimertani írók a dísz- vagy herold-ábrák beosztását tárgyalván, egyáltalában nincsenek arra tekintettel, hogy a czimertannak hivatása nem csak a czimerészét virágzó korát tartani szem előtt, de az élet máig folyton alkotván czimereket, ezeknek a szabályszerű ismertetésére ki kell terjeszkednie, éppen úgy, mint az Aestheticának az irodalom irányában.

És midőn a Czimertan a díszábrák beosztásának szabályait tanítja, akaratlanul is egyuttal általában az ugynevezett közönséges czimerpaizsok felosztásának szabályszerű módozatait is tanítja, amint azt a figyelmes olvasó a gyakorlatba vitelnél észre fogja venni, midőn látandja, hogy a köz czimereknél is (melyekből t.i. természeti, mesterségbeli vagy képzeleti alakok is szerepelnek) vegyesen ugyanazon felosztások szolgálnak foglalatul vagy háttér gyanánt. És így midőn a díszábrák beosztási rendszerét és szabályait tanítjuk vagy tanuljuk, az összetett czimerekre

nézve különösen a felosztás vagy beosztás ugyanazon műszavait kell használatba vennünk.

A czimerpaizs felosztása, vagy a heroldábrákra vonatkozólag: beosztása tehát először is három fő módon történik, ugymint 1. függőleges vonal vagy hasítás, (Spaltung, sectio perpendicularis, parti) 2. hárántosvonal által, vagyis vágás által (quer oder theilungslinie, sectio horizontalis, coupé) és 3. jobbról vagy balról lefelé rézsut vonal által szelt (schräg rechts, oder schräglinks getheilter, diagonalis sectio, tranché ou taillé) paizsok.

Világosabban a három fő mód ez,

1. függőleges (perpendicularis, vonal által az osztás hasításnak nevezendő,
2. hárántos (horizontalis) vonal által vágásnak,
3. rézsutos (diagonalis) vonal által szelés-nek mondatik, példák ezek:
26. ábra Hosszant hasított paizs, längsgetheilter oder gespaltener Sch., parti.
27. ábra Háránt vágott p., quergetheilter Sch., coupé.
28. ábra Jobbról rézsut szelt paizs, schrägrechts getheilter Schild, tranché.
29. ábra Balról rézsut szelt p., Schräglinks getheilter Schild, taillé.

Egyuttal a 26. ábra a Bon, 27. a Zuhán, – 28. ábra a Sorango velencei nemes családoknak czímereit képezik.

4. §.

Hasítás (Spaltung) által létesült dísz ábrák.

A hasított, vagy hasítás által osztott czímer paizsoknál a vonalak számától függ az ábra elnevezése.

Középen egy vonal által két egyenlő részre hasított paizs létesül, mint a 26. ábra mutatja.

Ha ugyancsak egy vonal jobbról vagy balról a paizsnak csak egyharmadrészét határolja el, mint a 30. 31. ábrák mutatják, akkor e hasítmányok oldalaknak (jobb vagy bal Rechte oder linke Seite) neveztetnek.

Ha a hasítás egyenközű két vonal által történik, és az így támadt középső osztály színe más, mint a két szélsőé, azon feltétellel, hogy a másik kettő egyszínű, akkor a közép osztály egyszerűen hasábnak mondatik, például a 32. ábrát így cízmeljük²⁸ vörösben ezüst hasáb. Ha azonban az osztályok három színt mutatnak, akkor a paizs cízmlelésében a 33. ábra szerint három hasábos-nak mondjuk például kék arany vörössel hasábolt paizs, vagy kék arany vörös hasábos paizs.

32. ábra Hasáb, Pfahl, tiercé en pal, ou tiercé parti. Leírva (= cízmelve) vörösben ezüst hasáb.²⁹

33. ábra Kétszer hasított, vagy három hasábos p., Zweimal gespaltener Sch. vagy gedritter Schild vagy pfahlweise getheilt, fr. doublé parti ou parti en trois.

Amint láttuk, ahány vonallal oszlik a címér mezőnye, annyinál egyel több hasáb támad mindenkor. Kétszeres hasításnál három hasáb, – háromszoros hasításnál négy hasáb, – négyszeres hasításnál öt hasáb, egyszersmind a páratlan hasításoknál a hasábok önállókká válnak, számszerint egy, vagy kettő, úgy hogy ezen egy vagy kettő nem érinti a paizs egyik szélét sem.

Lássunk példát a háromszoros hasításra a 34. ábránál, a hol négy hasáb támad, de csak egyik áll úgy, hogy nem érinti a paizs szélét.

34. ábra háromszor hasított paizs, vagy: négy hasábos paizs, vagy: vörös ezüsttel háromszor hasábolt paizs. Dreimal gespaltener Sch. oder von roth und silber dreimal gespaltener Schild.

Hasonló cízmlelési mód illik az ötszörös, vagy hétszeresen hasított vagy hasábolt paizsokra, csak hogy a hétszer vagy még ennél is többszöri hasításnál hasáb szó helyett vonalt mondhatunk, sőt műszó gyanánt a lécz szóból a léczelést is elfogadhatnók.

28 Ez a 32. ábra egyszersmind a Viaro velencei nemes család címérét képezi.

29

A négyszeres hasítás által öt hasáb támad, vagyis két teljes az az önálló hasáb, mint a 35. ábra mutatja. Ezen ábrának címléleése ez: négyszer hasított paizs, vagy kék aranyra négyszer hasábolt paizs, vagy legegyszerűbben: kék mezőnyben két arany hasáb. Zwei Pfhäle gold in blau.

A négyenél is több páros számú hasításnál már a hasáb elnevezés illetéktelenné válik, mint fönnebb a páratlan számú hasításnál már megjegyeztük, és magyar címertanunk, az az címertani műszavaink megállapítva nem lévén, ez keskenyebb hasítmányokat én hajlandó volnék léczeknek és léczelésnek elnevezni és a címléleésnél használatul ajánlani.

5. §.

Vágás által létesült díszábrákról.

Vágás által a paizsnek háránt vagy hárántosan (horizontal) vonal által történt osztását értjük. Ilyen legegyszerűbb hárántos osztás az, midőn a paizs küllő közepén vont vonal által két egyenlő, de egymástól különböző színű részre oszlik, mint fönnebb a 27. számú ábra mutatja.

Az osztások mindég egyenlő nagyságú részekre értetnek, akár két, akár három ha többi részek legyenek is.

Ha egy vonal általi vágás egyharmadrészét választja el a paizsnek, akkor ha fölültre esik ezen 1/3 rész, fölepnék, ha alulra esik, talap-nak neveztetetik, szemléletileg mutatja a 36. és 37. ábra.

Címléleésnél (Blason) a 36. ábráról mondhatjuk: Ezüstben kék fölep (blaus Haupt in silber). A 37. ábráról pedig ezüstben vörös talap. (rother Fuss in silber)

Ha a paizs haránt két egyenközű vonallal vágatik át, három osztály = pólya (fascia, fasce) támad, ha ezen három pólyának ketteje szabályszerűleg egyszínű, akkor a középső övnek (Balken, Zona) nevezhető, és címlélete például a 38. ábrának ez: kék mezőben ezüst öv, ein silberner Balken in Blau.

Ha azonban mind a három osztály más színű, akkor a vágásokat pólyának nevezük, és például a 39. sz. ábránál így címléljük: vörös-arany-feketével pólyázott paizs.

Valamint a hasításnál, úgy a vágásnál a vágási vonalak számánál egygyel több pólya támad, így háromszori vágásnál négy, négyszeri vágásnál öt, ötszöri vágásnál hat, stb. pólyából fog állani a paizs. A páros számú vágásnál a címlelésnél a vágmányokat csupán pólyáknak nevezhetjük, páratlan számú vágásnál már a paizsot pólyált-nak kell mondanunk. A 40. 41. 42. 43. 44. 45. sz. ábrák ezt világosabban szemléltethetővé teszik:

40. ábra arany kékre háromszor vágott paizs, dreimal getheilt von Gold und Blau (Marchese Bellisomi).

41. ábra vörösben két ezüst pólya, zwei silberne Balken in Roth (Gróf Armin).

42. ábra arany vörösre ötször vágott paizs, fünfmal getheilt von Gold und blau, vagy arany kék hatpólyás paizs (Orio velencei nemes).

43. ábra vörösben három ezüst pólya. Drei silberne Balken in Roth (Caraffa családé).

44. ábra Ezüst vörösre hétszer vágott paizs, vagy ezüst vörös nyolcpólyás (Magyarország cz.).

45. ábra Zöldben négy ezüst pólya.

6. §.

Szelés által alakult dísz-ábrák

A 3. szakaszban a 28. és 29. ábrák mutatják a szelés módszerét, az az a paizsnak jobbról vagy balról rézsutos egyenközű vonalzás által létesült osztását.

Ha a paizs felső párkánya közepétől rézsut a jobb vagy bal oldal közepéig vonalat húzunk és az így alakult osztályok egyike színben a másiktól különbözik, az ilyen szelvény jobb vagy bal rézsutos fölepnak neveztetik (46. ábra), míg ha ugyan ily osztás alul esik, az rézsutos jobb (vagy bal) talapnak neveztetik.

46. ábra jobb oldali ezüst fölepn kékben. Ein rechtes Schräghaupt Silber in Blau.

47. ábra baloldali talap ezüstben vörös, baloldali vörös talap ezüstben. Ein linker Schrägfuss in Silber Roth.

Ha két egyenközű rézsutos vonal által osztatik fel a paizs, három osztály támad, tehát mint a hasításnál és vágásnál a vonalak számánál egygyel mindig több az osztály. A vonalak mindig egyenlő méretű közőket kell, hogy szeljenek.

Ha kétszeresen szeljük a paizsot, és az így támadt három osztályból két egymástól elválasztott szelvény egyforma, de a középsőtől különböző színnel bír akkor a középső szelvény szelemennek címeltetik, példa reá a 48. ábra, és eszerint történik a címlelés mindig, midőn páros rézsutos vonalak szelik a paizsot, mint mutatja a 49. és 50. ábra.³⁰

1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

4. ábra

5. ábra

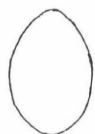
6. ábra

7. ábra

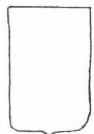

8. ábra

9. ábra

olasz

10. ábra

francia

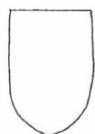
11. ábra

német

12. ábra

angol

13. ábra

spanyol

14. ábra

15-20. ábra: arany

ezüst

vörös

kék

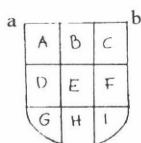
fekete

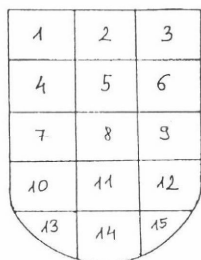
zöld

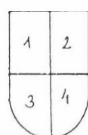
21. ábra: bíbor

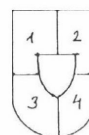
22. ábra

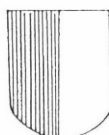
23. ábra

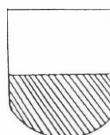
24. ábra

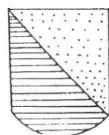
25. ábra

26. ábra

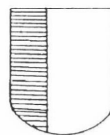
27. ábra

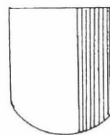
28. ábra

29. ábra

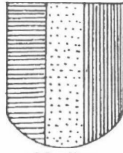
30. ábra

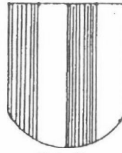
31. ábra

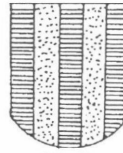
32. ábra

33. ábra

34. ábra

35. ábra

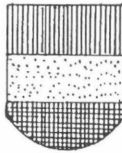
36. ábra

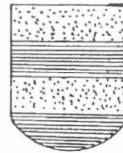
37. ábra

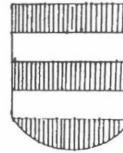
38. ábra

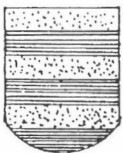
39. ábra

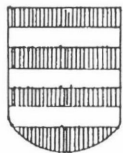
40. ábra

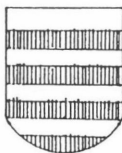
41. ábra

42. ábra

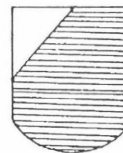
43. ábra

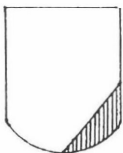
44. ábra

45. ábra

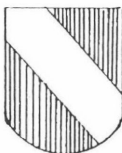
46. ábra

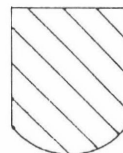
47. ábra

49. ábra

48. ábra

50. ábra

NÉMETH ISTVÁN

A KASSAI KÖVETEK JELENTÉSE AZ 1572. ÉVI FEBRUÁR-ÁPRILISI ORSZÁGGYŰLÉSRŐL

(I. rész)

A közölt forrás, mely Kassa város levéltárában található,¹ a városi követek tevékenységéről számol be az 1572. február-áprilisi országgyűlésen. Ez a diéta nem tartozik ugyan a nagy jelentőségek közé, az ilyen részletes követjelentés azonban ritkasága miatt jelentős forrás a magyar országgyűlések, és különösen a magyar városok országgyűlésen való részvételének történetéhez. Ezen belül bemutatja a felső-magyarországi városszövetség felépítését, valódi céljait és együttműködését az ország legfőbb képviseleti fórumán.

Míndezt a jelentés azon tulajdonsága teszi lehetővé, amennyiben az minden, az országgyűléssel kapcsolatos ügyre vonatkozó iratot (országgyűlési követek meghívó levele, a városok felterjesztései stb.) tartalmaz, azon felül, hogy a követek naplóját is ebben vezették.

A forráskiadás módszere

A követjelentés kiadásánál a Magyar Történelmi Társulat 1920-21. évi forráskiadási szabályzatát, amely a magyar, latin és német nyelvű források kiadását határozza meg,² és a MOE 1607-1790 közti részének forrásközlésre vonatkozó részeit vettem figyelembe,³ azon belül is a latin és német források kiadását tárgyaló fejezeteket.

---

1 Archív Mesta Košic (továbbiakban: AMK) Supplementum H III/1. Acta diaetalis 5. sz., ill. Magyar Országos Levéltár, X 4759. Acta diaetalia regni (a továbbiakban Acta diaetalia regni)

2 Századok 1920-21. (53-54) pótfüzet 12-22. p.

3 Századok 1974.(108) 436-475. p.

A szövegben lévő irategységek (országgyűlési meghívók, a városok felterjesztései stb.) tagolásakor nem használtam az egyes iratok elé írt fejregesztát, mivel a követjelentés egy egységes iratfajta képvisel, és ezt az egységességet nem kívántam megbontani.

A kiadásban mind szövegkritikai, mind tárgyi jegyzeteket használtam. Szövegkritikai jegyzeteket a jelentésben előforduló esetleges javítások, betoldások, margóra írt széljegyzetek esetében használtam. A tárgyi jegyzeteket (amit a lábjegyzetben dőlt betűvel írtam) csak akkor használtam, ha a szövegből nem derül ki az előforduló személy rangja, szerepe, továbbá a helyneveket is itt magyarázom.

A kiadás a humanista latin helyesírást figyelembe véve történik. Vagyis az „y”-t feloldottam „ii”-re, az „u” és „v” hangokat eredeti hangzásuknak megfelelően írom át. Nagy kezdőbetűt használok a mondat elején, tulajdonnevekben, hónapok nevében és a megszólításban, ezen kívül a különféle intézmények neveinél és a helynevekből képzett melléknevek esetében. A latin nyelvű szövegen belül megtartottam a magyar nevek, elnevezések esetében az eredeti helyesírást, mivel a XVI-XVII. században még nem történt meg – a latin nyelvben már rögzült – helyesírási szabályok tisztázása és általános elterjedése. Az általánosan használt rövidítéseket azonban – a Benda Kálmán által használt módszertől eltérően – minden esetben feloldottam, de nem tettem semmilyen megkülönböztető jelet a feloldás tényének jelzésére.

A német nyelvű források kiadásánál – a latinnal ellentétben – a betűszerinti kiadási módot alkalmaztam, a kor helyesírási gyakorlatát figyelembe véve (a főneveket kisbetűvel írtam át, ha a szerző azt így írta). Ezen kívül a német paleográfiai jellegzetességeket is ezzel a módszerrel kívántam érzékeltetni. Ezért nem írtam át a „v” betűket ha „u” hangot jelölnek, de az „o”, illetve az „u” fölé írt „e” betűket a mai helyesírásnak megfelelően „ö” illetve „ü”-nek írtam át, és az „ä”-t használtam.

A forráskiadás során a következő általános jelzéseket használtam: a rövidítéseket nem oldottam fel szögletes zárójelben, így a szögletes zárójelet a szerző által kihúzott részek jelölésére alkalmaztam. A napló írója a hét napjait humanista mó-

don, a bolygók jeleinek használatával, jelölte. Mivel ezeket a jeleket nem tudtam előállítani, ezért ezeket a hét napjainak megfelelően az ABC betűivel jelöltem, „a”-val jelölve a hétfőt (hétfő-a., kedd-b., szerda-c., stb.). Az író által utólag beillesztett szövegrészeket a < > jelek közé tettem.

Az 1572. február-áprilisi országgyűlés céljai

Noha az országgyűlés történetét Fraknói Vilmos már nagyjából feltárta, a forrás jobb megértéséhez mégis szükségesnek találtam, hogy egy rövid összefoglalást írjak, főként Fraknói műve alapján.⁴ Az 1572. évi február-áprilisi országgyűlés célja elsősorban pénzügyi vonatkozású volt. Az uralkodó azért hívta össze, mert 1569. óta nem volt országgyűlés, mely az adó mértékét meghatározhatta volna, mivel a hadi helyzet erre nem teremtett lehetőséget.⁵ 1571-ben viszont már kénytelen volt összehívni az országgyűlést, mivel az állandó hadakozáshoz szükséges pénz elő kellett teremteni, továbbá a zilált pénzügyi helyzetet is rendezni kellett.⁶ Az összehívás mellett szólt az is, hogy a török nem készült újabb nagy hadjáratra, s Miksa alkalmasnak vélte az időpontot, hogy idősebbik fiát, Rudolfot megválasztassa a rendekkel – erre egyre súlyosbodó köszvénye is mindjában „inspirálta”.⁷

---

4 *Fraknói Vilmos: A magyar országgyűlések története. 5. köt. Bp., 1878.*

5 A törökkel 1568-ban Drinápolyban, és János Zsigmonddal is csak 1570-ben tud békét kötni Speyerben. Addig teljesen értelmetlen lett volna országgyűlést összehívni, míg nincs tisztázva a határ kérdése a Török Birodalom, illetve az addig teljesen tisztázatlan jogú Erdély felé.

6 Erre igen jó példa a Szepesi Kamara, amit 1567-ben állítanak fel. A kezdeti szakasz azonban az állandó hadakozás miatt igen rosszul sikerült, s a kamara revíziójára pont az 1570-71-es években került sor. A helyzetet igen jól tükrözi a Szepesi Kamara ügyvitele is, melyet ez a revízió szabályozott; addig az ügyvitel teljesen rendszertelen, és a kamara irattára is elég kezdetleges (többek között nincsenek másolati könyvek a kimenő iratokról, s a kamara irattermelése is igen alacsony). Lsd. erre még: *Szűcs Jenő: A Szepesi Kamara levéltára. Bp., 1989. 18-20. p.*

7 Igen érdekes adalékot szolgáltat a király betegségére a kassai követek jelentése, miszerint Sachanban a követeket a császár halálával ijesztgették, de Saschoffsky megnyugtatta őket, s közölte velük, hogy a császár ugyan nagyon beteg, de nemrég visszanyerte az erejét. *Acta diætalia regni* 49. p.

Erre utal az is, hogy 1571. második felében Bécsbe hivatta Rudolfot a spanyol udvartól (ahol addig nevelkedett), majd 1571. november 11-re meghirdette az országgyűlést.⁸ Azt azonban kétszer is elhalasztotta, még pedig először 1572. január 6-ra a pestis miatt,⁹ másodszer pedig a rossz élelmezésre és a pestis utóhatásaira hivatkozva 1572. február 2-ra,¹⁰ melyben Fraknói véleménye szerint a lepantói győzelemnek is része volt, mivel az uralkodóban felmerült volna egy, a törökök ellen indítandó nagy hadjárat terve. Emiatt Miksa meg akarta várni az európai hatalmak reakcióját, hogy van-e esély egy európai törökellenes liga létrehozására, és ha kedvezőnek mutatkozott volna a helyzet, akkor erre az országgyűlésen is tekintettel lett volna.¹¹

Végül köszönetet szeretnék mondani Oborni Teréznek a latin nyelvű, Mollay Károlynak és Pálffy Gézának a német nyelvű részek összeolvasásában és javításában nyújtott segítségükért.

-
- 8 *Fraknói Vilmos*: A magyar országgyűlések története 5. k. 75. p.; a meghívólevél (Bécs, 1571. szept. 29.) Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban: MOE) 5. k. 313-314. p., továbbá AMK Supp. H. Knihí mestsky Acta diaetalia regni 2-4. p.
  - 9 Bécs, 1571. okt. 28. MOE 5. köt., Bp., 1877. 314-315. p., ill. Acta diaetalia regni 20-21. p.
  - 10 Bécs, 1571. dec. 12. MOE 5. köt. 315-316. p., illetve Acta diaetalia regni 22-24. p.
  - 11 *Fraknói Vilmos*: A magyar országgyűlések története 5.k. 75-76.p. Erre utal a firenzei és a velencei követek jelentése is lsd. Fraknói id. műve 76.p.

Anno Domini 1571**De Dieta Pisoniensi primum¹ pro festo Sancti Martini Episcopi [celebrata] celebratum² in 1571 dicta Secundo pro festo Epiphaniarum Tertio demum pro festo purificationis Mariae celebrata 1572.**

Prudentibus Circumspectis Judici et Juratis Civibus Civitatis nostrae Caschoviensis fidelibus nobis dilectis.

Maximilianus secundus Dei gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc. Rex etc. Prudentes Circumspecti fideles nobis dilecti. Postquam peractis hoc fere biennio per sacrum Romanum Imperium et Regnum quoque nostrum Bohemiae arduis et magni momenti negociis, illis quorum causa Nos paulo longinquis et diutius ab regno isto Hungariae necessariis abesse oportuit, ex clementia Dei Incolumes huc reversi sumus, prima et precipua nobis cura fuit, ut quaemadmodum confectus illic, ex animi nostri sententia singulis, haud inutilem, illa nostra absentia. Regno quoque isti nostro Hungariae in iis quae ad ulteriorum illius defensionem salutem, atque permanentem spectant, navavimus operam, Ita nunc quoque petentes prima quam a reditu nostro nancisci potuimus commoditate, ea quae ad bonum et salutarem eiusdem regni nostri statum pertinent, publica quoque et privata fidelia Regnicolarum Nostrorum negocia concernunt curandum et tractandum aggredieremur. Hac itaque de causa generalem universis Statibus et Ordinibus Regni eiusdem Hungariae conventum ad festum Sancti Martini Episcopi Confessoris, hoc est, undecimum diem mensis Novembris proxime venturi ad Civitatem nostram Pisoniensem indicendum et promulgandum, eidemque personaliter Deo dante praeesse decrevimus, Mandantes fidelitati vestrae firmiter sub poena decreti, ut ad diem et locum praedictum vestros homines cum plene mandato mittatis qui praedicto generali conventui interesse, ibique cum coeteris fidelibus Regnicolis nostris publica regni nostri Negotia trac-

---

1 A primum szót utólag írta be a követjelentés írója, mivel az országgyűlés idejét megváltoztatták.

2 Utólag beírva, szoros összefüggésben az első jegyzetben foglaltakkal.

tare, et de illis in medium consulere possint. Curetis autem diligenter, ne tales nostri homines ultra diem praedictum emanent, sed in eo ipso apud nos praesto compareant, secus non facturi. Datum Viennae vigesima nona die Mensis Septembris Anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo primo.

Maximilianus mpp.

Johan Listhius
episcopus Vespremiensis etc.

Humilima Supplicatio Civitatum Cassa Leutscha Barthfa Epperies Zebyn
Sacratissima Caesarea et Regia Majestas et Domine, Domine noster Naturalis
Clementissime

Post perpetuae fidelitatis ac fidelium servitiorum nostrorum, obedientissimaeque constantiae nostrae, in gratiam Sacratissimae Majestatis Vestrae humilimam subiectionem. Solent fideles subditi quotiescunque adversitatum procellis iactantur et opprimuntur ad suos principes dimnites sibi ordinatos, tanquam ad Sacram anchoram confugere, ac de oportuna praevisione, et malorum ipsos affligentium remedio supplicare. Hinc est igitur quod istae quinque Civitates Cassovia Leutschovia, Barthfa, Epperies et Zebyn fideles Sacrae Majestatis Vestrae toties de suis calamitatibus et oppressionibus quibus in dies magis magisque involim ut ad Sacratissimam Majestatem Vestram tum per supplices libellos, tum missis nunciis magna cum fiducia gratiae consequendae veniant. Et nunc ergo summa necessitate urgente certos gravaminum articulos Sacratissimae Majestati Vestrae supplices offerunt, humiliter obsecrantes sibi rebusque suis conquassatis clementer prospici ac subveniri matureque, ne pessum eant consuli.

Primo persuasum habent universi et singuli dictarum Civitatum Cives fideles Sacratissimae Majestatis Vestrae subditi ea esse pacta ac pacis ac concordiae Conditiones inter Sacratissimam Majestatem Vestram ac Serenissimum Poloniae re-

gem quae subditorum privilegia, iura laudabilesque et antiquas Consuetudines non evertant nec tollant. Iustum igitur et aequum censent ac humilime supplicant ne polonis et Tredecim Oppidis Scepusiensibus infra Cassoviam deinceps emendi a quoquam vina Pecudes et pecora, aut negotiationis gratia descendendum concedatur facultas. Sublata enim hac Civitatis praerogativa et libertate, quae praecipue in Vinorum emptione et Venditione consistit, salva illorum res familiaris et Civitatum status consistere non potest. Proinde autem per Divos quondam Hungariae reges ab antiquo certa forma quaerendi victus et amictus adiuvata, ordinata, privilegiataque et Consuetudine laudabili confirmata est, ac Civitatibus peculiariter donata, ut eae non solum pro bono Regni erigerentur sed et auferentur et conservarentur.

Secundo Constat plurimis extraneis et etiam Regnicolis datas fuisse litteras liberi passus ac facultatem certam Vinorum summam partim sine Tricesimae solutione partim solutis solvendis ex hoc regno in Poloniam et alio emendi. Ea res (cum Vina non in Civitatibus, sed longe infra Cassoviam comparata fuerint) magno affecit miseras Civitates malo, et praebuit occasionem etiam iis, qui longe a mercatura exercenda abesse more maiorum suorum debebant negociandi, vinis, bobus coriis, et omnis fere generis mercantiis olim Civitatibus tantum propriis, Ad haec in Nobilium plurimis Domibus facile videre est ali et teneri sarctores, sutores, pelliones, fabros, et alios opifices in derogamen et evidens damnum Civitatum. Unde fit quod cum in communem Civitatum necessitatem, in Census, in taxas illas extraordinarias, quarum nostri maiores experti fuerunt, aliquid contribuendum est, et cives singuli sollicitantur, una et consona voce clamant singuli Unde et quo ex questu debeat praestare contributionem: iux me liberosque meos et uxorem nutrire possum ordine politico confuso, et Nobilitate nec tum nobis omnibus modis adimente tam laboribus vagorum opificum quam libertate omnis generis quaestum et mercaturam exercendam.

Tertio quae olim intra Regnum et Regni Hungariae fines emebantur ab iis nulla Tricesima petita est de communi Regni lege atque libertate: nunc etiam a bobus qui cis Tibiscum ad Civitatum macella et usum per Civitatem suam lanios emuntur

tricesima exigitur, et sic Civitates tam foris quaerendo victum quam domi ob huiusmodi gravamina assidua trahunt suspiria. Idem fit de Equis, quibus ex Transylvania cives harum Civitatum ibi emptis equitant pro commodior, tam longi itineris ab solutione, de quibus itidem Tricesima in ditione Sacratissimae Majestatis Vestrae exigitur.

Quarto Et quoniam hae (sic!) Civitates, et quidam earum Cives vineas in dominorum et Nobilium fundis legitime possident, et notitiam alunt cum Colonis eorum locorum, receptum est longo usu, ut Colonis ipsi Civitatenses ad rationem futurae annuae Vindemiae nomine mutui et Vinariae solutionis aliquid pecuniolae praeberint ac nunc quoque compatientes inopiae illorum praebeant. Sed quid fieri incipit Domini terrestres, quibus negociandi animus est, ablatis a Colono vinis non Civitatensibus tantum, sed et suis colonis incommodant, et vel hoc pacto Civium statum et rationem victus quaerendi evertere intendunt. <Ademptio vinos per Nobiles ad quorum perceptionem Civitatensibus Colonis peruntur concessio> Tricesima bobus Equis³

Quinto In perceptione quoque nonarum et decimarum exitialis abusus irrepsit, de quo et ante quaerelae factae sunt. Nona enim quae domino terrestri cedit accepta, decimator qui Episcopalem percipere consuevit decimam, locum vasis nonae pro vase vini numerat, et inusitata ac indebita excogitata ratione accipit decimam, ita ut facile perspectus sit undique miseros premi decima et nona⁴

Sexto Quisunque ex Vineis suis Vina collegerunt, tenentur ex Veteri instituto tam vini suo in curru ad domum decimae de Vineae deducere quantum ad Nonae a Decimae solutionem sufficit, receptis suis, quibus vinum continebatur vasis, nec cogebantur, ut quoquam alio vina Nonalia et Decimalia per suos aurigas veherent. Fit autem nunc Cum magna iniuria multorum hominum ut huiusmodi vasa ipsi decimatores nolint restituere. Officiales autem alii cogant aurigas Civitatensium

---

3 A szöveg mellett található szavak; ezzel jelölték az éppen tárgyalandó ügyeket.

4 Az utolsó három szóra lásd a 3. jegyzetet

precio conductos Vina decimalia Agriam et alia ad loca, quod a Soeculo (sic!) non est auditum, devehere.

Septimo Antequam Magnificus dominus Johannes Petheo de Gerse etc. districtum Zthropko teneret, nullum ibi depositionis locum fuisse unquam constat, sed tum Tricesimatorum servitores ibi in oppido Zthropko existentes diligenter observasse ne per vias Vina et aliae merces sine Tricesimae solutione clam e regno educeretur. Nunc vero in dictum oppidum et Vina magno numero convehuntur, et Poloni eo suas merces adducunt, ut Negotiationem ac Commutationes mercium quaslibet tanquam in vero depositionis loco libere et cum maximo Civitatusdamno, iniuria et praeiudicio libertatum ipsarum exercent.

Octavo Monasterium Lechnicz, quod Magnificus dominus Caspar Magochy etc. possidet est plane in ipsis Regni finibus situm ad ripam fluvii Dunawicz qui regna Hungariae et Poloniae eo in loco disternat, eo similiter plurima vasa vinorum deducuntur, maiore quam necessitas quotidiani usus Monasterii illius exigeret, nimirum numero Poloni igitur loci propinquitate et commoditate emendorum Vinorum allekti non venient post hac in Civitates negotiatum aut vina emptum, sed ibi facile sua commoda parare et longe existentes Tricesimatores etiam sine Tricesima evehere vina poterunt admittenturque maxime ut facile colligere sit ex huiusmodi locis tam defraudationem Fiscus Sacratissimae Majestatis Vestrae subsequi praeter expectationem posse, quam istis miseris Civitatibus nil nisi summam aegritatem et interitum irreperere coepisse.

De His gravaminibus quae Civitatum statum, fortunas et permansionem in dies enervant, clementer avertendis Sacratissimae Majestati Vestrae dictae Civitates humilime supplicant summa spe fiduciaque mittentes, Sacratissimam Majestatem Vestram tanquam pientissimum principem et Imperatorem Iustissimum hanc nostrarum Calamitatum Signem, quam nobis debita fides et obedientia erga Sacratissimam Majestatem Vestram reticendam non esse suaviter ac humilimam supplicationem clementer esse accepturam et nostrae incolumitati laeta provisione subventuram. Expectando a Sacra Majestas Vestra Clementissima relationem.

Eiusdem Sacratissimae Caesareae et Regiae Majestatis Vestrae fideles et humilimi subditi

Judices et Jurati Cives Civitatum Cassa, Leutscha, Barthfa Epperies et Zebyn.

Prudentibus et Circumspectis Judici ac Juratis Civibus Civitatis nostrae
Cassoviensis fidelibus nobis dilectis.

Maximilianus Secundus Dei gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniae Hungariae Bohemiae etc. Rex etc. Prudentes ac Circumspecti fideles nobis dilecti Quamvis proximis ad nos litteris nostris Significaverimus vobis generalem a nobis Conventum fidelibus Regnicolis nostris Hungaris pro festo Sancti Martini Episcopi ad Civitatem nostram Poseniensem esse indictum et promulgatum, Quia tamen postea certiores facti sumus pestem in aliquot Comitibus Posenio vicinis graviter ad modum Sociare periculumque esse ne si ad nominatum diem celebrationem Diaetae Prosequamur, et non pauci ex locis infectis ad illum,⁵ sicuti prohiberi non posset, confluant, omnium id fiat non parvo cum discrimine, expectandum aliquantulum ipsumque Dietam ad festum Epiphaniarum domini Anni proxime venturi differendam et prolongandam duximus, ut interea aer iste infectus per instante hanc hyemem rigore frigoris rectificetur, tutisque ita venire et interesse omnibus liceat. Unde fidelitati nostrae firmiter committimus ac mandamus, ut non ad festum Martini, sicuti antea iusseramus, sed Epiphaniarum domini proxime venturum, homines nostros, qui predictae dietae generali Vestro Nomine intersint, publicaue ibi Regni Negocia cum coeteris nostris fidelibus subditis tractent, cum plena potestate et Autoritate in tempore Posenium expedire et

---

5 Az „u” betűt javította, eredetileg „a” volt.

omnibus modis curare debeatis ne ultra predictum diem emanent. Secus sub poena decreti non facturi.

Datum in Civitate Vienna Austriae Vigesima octava die mensis Octobris Anno domini Millesimo Quingentesimo Septengesimo primo.

Maximilianus

Johann Listhius episcopus Vespremiensis etc.

Prudentibus ac Circumspectis Judici ac Juratis Civibus Civitatis nostrae⁶
Cassoviensis fidelibus nobis dilectis

Maximilianus Secundus Dei gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus Ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc. Rex etc. Prudentes ac Circumspecti fideles nobis dilecti. Quamvis generalem Conventum pro festo Sancti Martini fidelibus Regnicolis nostris Hungaris antea indictum nuper certis ex causis ad festum usque Epiphaniarum Domini proxime venturum prolongaverimus, optaveramusque ex animo ut vel tunc saltem in medium fidelium Regnicolarum nostrorum venire potuissemus. Quia tamen ex inspirato intervenire nobis quaedam alia ardua, Cum Sacri Romani Imperii, tum vero Regni nostri Bohemiae negotia, quae sine maximo detrimento etiam Regni huius nostri hungarici nec omittere neque differre possumus, sed eo ipso tempore ad quod Dietam illam distulerimus agere et tractare nos oportebit: Significare vobis clementer voluimus, quod cum dictam ob causam, tum vero quod pestis etiam in partibus illis Posonio Vicinis necdum bone, ut sperabamus cessavit, et alioquin etiam hyberno tempore praesertim ista fere generali annonae penuria sat incommoda sit Posonii cum Curve? tum vero Regnicolis nostris hospitatio eoque magis si Danubius impediendo glacre ponte sterni nequeat, generalem ipsum conventum nuper vobis ceterisque Statibus et Ordinibus Regni nostri Hungariae Universis indictum, a festo Epiphaniarum Domini

---

6 A kéz utólag toldotta be a „nostrae” szót

ad festum usque Purificationis Beatissimae Virginis Mariae Anni proxime Sequentis distulimus Mandantes propterea fidelitati Vestrae ut ad datum festum Purificationis homines vestros sufficientes pro tractandis in Dieta ista publicis regni negotiis ad Civitatem nostram Poseniensem Cum plena potestate agendi et tractandi expedire, et omnibus modis curare debeatis ut extra diem illum non emanent. Nos enim Certo decrevimus Deo benigniter concedendo ad illum diem ibi personaliter adesse. Secus sub poena Decreti non facturi.

Datum Viennae duodecima die mensis Decembris Anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo Primo.

Maximilianus

Johan Listhius episcopus Vesprimiensis etc.

Demuttigst Supplication der Statt Caschaw

Allerdurchleuchtigster Grossmechtigster Römischer Keyser Vnser aller
genedigster Naturlicher herr Vnd König

Diese Supplication ist yn namen aller fünff städt yrer Majestät den 6 Februari
vmb 4 Vhr exhibiret den XI hernach der CZipserischen Camer zugeschickt.

Ewer Keyserlichen Majestät sindt Vnser gantz Vntertönige vnd gehorsame gantzwillige geflissene dienste mit ewiger trewheit allezeit befor. Aller genedigster Keyser. Es ist Vnlangbar vnd mennigklichen bewust, was wir fur mancherley beschwer vberlast, schaden vnd verhynderung von vyl Jar en her erlytten, vnd heutiges tages tragen vnd ausstehen müssen in diesen muhseligen zeiten. Wie es dann zu zugehen pfliget wo man krigsvolk ynn eine statt zue besaczung einlegen vnd haben muss zur erhaltung einer ganzen gegent, Denn eine solche stadt so mit stetem Krigsvolk beladen, nicht wol zunemen Kan, wenn man die Verhindert neben ynnwendiger vberlast auch ausserhalb yre gewonliche narung vnd auffenthaltung zu suchen Vnd ist yn recht vnd byllich was Gott der Allmechtige denn menschen noch seiner gerechten muhe, arbeyt, Vnkost aus grosser gutte vnd barmherczigkeit verleyet vnd

gebet, das er dasselbig zu seynen vnd der seynigen auffenthalt vnd nuz frey hab etlich an zu wenden, vnd draus auch seiner vonn Gott [ge] verordneter⁷ Obrigkeit geburliche pflicht, dienst, vnd Zalung trewlich zugeleysten schuldig sey. Weyl nun aber Ewer Keyserlichen Majestät Cammerratten yn den nechst Vorgangenen Weynlesen nicht allein ein grosse summa Weines vonn gemeinen armen leuthen an gewissen Orthen vnd stellen wider der Armen leut guttwilligkeit vnd vmb ein Kleinere betzalung, denn sie es sonsten hetten anweren können, eingekaufft vnd zum teyl noch nicht bezalet Welches vnd des gleichen yn gemelten Orten vnd stellen Vnerhört vnd zuvor Vmbrechlich gewesen, sondern auch verboten das Man kein nider Wein aus dem landt passiren soll lassen yns Polerlandt mir allein die [geringen] yenigen so bemelte Cammer Rätte zusammen gebracht, Vnd da vorhanden sein. Dieser anschlag vnd Vorhynderung des allgemeinen Weinhandels der vonn ambegin⁸ allezeit frey breuchlich vnd dem gantzen landt nuzlich gewesen, ist nicht allein vns, sondern auch allen andern Ewer Kaiserlichen Majestät getrewen vnderthaner, vnd Stetten zum höchsten beschwerlich vnd vorderblich, vnd wirt damit Ewer Kaiserlichen Majestät Cammergut gar wenig gebessert oder gemehret. Denn die Polaken bisher wenig derselben Wein, so wie gemeldet eingekaufft worden zu kauffen begeren, daraus den abzunemen, wo man solchen weinhandel zu seynen rechten allen brauch und freyheit nicht auffs ehest Widerbringen, sondern durch solche sperrung vermeynen Euer Kaiserlichen Majestät grossen nuz zu schaffen, vnd also das gemeine Handtfolk vnterdruken wirt, das ein vorderben vyler tausent leut volgen mues. Wo man aber den Polaken zu rechter zeit, weyl die Wein auch süess gewesen ynn den Stetten wein kauffen vnd weg zu furen aus dem Landt frey hette gelassen so hette Euer Keiserlichen Majestät Cammer ettliche Tausent fl. one zweifel aus den dreissigsten eingenomen, vnd Euer Kaiserlichen Majestät getrewe vnterthanen sich darneben gebessert. Weyl es aber nicht geschehen,⁹ vnd

---

7 a szövegbe utólag beillesztve

8 a szövegbe utólag beillesztve

9 A szöveg fölé írta a kéz, utólagos emendatioként.

was fur nuz daraus das ist unverholen. Denn vil armer leut so vonn andern gelt auffgenommen, Vnd sich yn die Weingert verbaut ynen aber die Wein vmb keine betzalung genomen werden zweyfels on, werden müssen entweder gar vmb ein geringes geldt yre weingerthen wegk geben oder ya gar [weg] lygen und verwusten lassen. Derhalben Allergenedister Kaiser ist an Ewer Kaiserlichen Majestät als vnsern allergenedigsten naturlichen Herrn, vnd Khönig vnser gantz vnderthenigste vnd demuttigste bitt, vnd suppliciren Ewer Kaiserlichen Majestät, wöllen Gott ansehen, vnser beschwerliches leben vnd wesen Väterlich betrachten vns yn vnserer Nott genedigst bedenken, vnd bemelte des Weines vnd weinhandels sperrung vnd vorhynderung aus Kaiserlicher vnd Königlicher Mildigkeit auffheben vnd vns ynn vnser alten löblichen freyheit vnd gerechtigkeit mit sondern gnaden behalten schutzen vnd handthaben lassen. Welches wir vmb Ewer Kaiserlicher Majestät mit aller trewheit gehorsam vnd betsendigkeit Vnableslich vordynen wollen. Gewartendt von Ewer Kaiserlicher Majestät eine gnedige vnd tröstliche antwort.

Ewer Kaiserlicher und Königlicher Majestät Allezeit getrewe vnd gehorsame Vntertanen

Richter Vnd Ratt vnd gemeine der Statt Cassaw Purgerschaftt.

Exhibirt den 6 February vnd der Kriegs Camer zugeschikt.

Allerdurchleuchtigster Grossmechtigster Römische Keiser Vnser

Allergenedigster Naturlicher Herr vnd König

Vnser demütige gehorsamlich Vntertönige dienste mit schuldiger Pflicht vnd ewiger trewheit sendt (sic!) Ewer Kaiserlichen Majestät allezeit zuvor bereit. Allergenedigster Keiser Vnter andern beschwerden, so wier mit den andern Steten in gemein Ewer Kaiserlichen Majestät demuttigklich vorgetragen hatt vns auch vnser eigen anligende nott vorursacht fur Ewer Kaiserlichen Majestät ynn aller vntertenigkeitt zu erscheinen vnd dieselbige zuerzelen mit vnderthenigster vleissiger

bitt Ewer Kaiserliche Majestät wollen uns gnedigklich vnd väterlich erhören. Nach dem Ewer Kaiserliche Majestät alhie bey vns zu Caschaw nicht allein einen feldobristen sondern auch andere [N] Ampt vnd dienstlewte, wie es diese zeit erfordert, haben vnd halten. Derer aber ettliche so mit Ewer Kaiserlichen Majestät diensten verhaftet, weyb kindt, haws vnd gesindt haben, vnd mit andern gemeinen stadtlewten einerlei sicherheit, freiheit, vnd ihrer Narung gesuchs geniessen, vnd auch darneben ihres diensts besoldung vonn Ewer Keiserlichen Majestät empfangen, wöllen sie wenig der Burgerlichen Obrigkeit gehorsamen, daraus dann sie neben dem gemeinen stadfolck (Wie es byllich vnd recht zu thuen wer, weil sie des gemeinen gutten Vnd fridens teylhafftig sein) kein losung geben, kein gangreisen thuen, nichts zälén noch dienen wollen mit wachen vnd anderer nottwendiger arbeit, vnd wie wol ettliche vnter ynen ganze eigene hewser haben, doch weil sie in Euer Keiserlichen Majestät diensten leben vnd dardurch auch ihren nuz schaffen, wöllen sie sich nicht dem Burgerrecht dieser stadt wie es sich [b] gebürete,¹⁰ vnterwerfen, oder yn die zal der Burgerschaft schreiben lassen, damit sie nur zugleich die dienst besoldung nemen, vnd stadtfreiheit vnter sich bringen, vnd yn Keiner sach dem Richter Vnd Ratt gehorsam geleisten möchten. Wie denn auch ire ettliche dyner wnczerlich sagen: Was hatt mir der Richter zugebytten? Mein herr ist des Keyser dyner. Der Richter hatt mit mir nichts zuschaffen, welches alles zu grossen nochteyl, spott, schaden, vnd armut der Statt gereichet, So sindt auch ettlich hewser aus der Burgerlichen Ordnung vnd zalingen ynn Euer Kaiserlichen Majestät namen ausgezogen worden, daryn vormals stadtlewte gewonet, Vnd dieselben nit allein mit gewönlicher darreichung der schuldigen bezalung vnd anderer mitleydung, sondern auch mit yren Personen yn Stattemptern sich brauchen haben lassen. Denn vonn dem Müntzhaws so auch gemeiner stadt zugehörung vonn dem Haws, welches Ewer Kaiserliche Majestät Kammerrätt alhie zuyar vonn der Statt weggenommen, vnd gar mit einander ynne haben, vnd vonn den zweien hewseren so zum Gisshaus gemacht worden. Item vonn dem haws daryn der Herr Feldobrist etc.

---

10 A „b” betűt írta át „g”-vé a jelentés írója.

wonet: wert der Statt nichts weder zur hülff der bezalung der yerlichen zinsen vnd zufelligen Taxen, weder anderer diensten (wie zuvor geschehen) eingereicht und gegeben, vnd müssen nur yr wenig das tragen, so zu vor yren vilen aufferlegt gewesen.

Dieweil aber auch eine yede Statt mit guten ehrlichen handwerksleuten soll versorget sein, Vnd gott lob, vonn den zeiten des Edlen vnd Gestrengen Herrn Lazari vonn Schwendy¹¹ etc. sich seine vnd nicht wenig handwerker aus Deutschenlanden hierein ynn diese Statt gefunden vnd ettlich auch vnter den Landtsknechten den dienst aufgesaget, vnd sich heuslich alhie eingelassen, ist solcher guten leuten gar beschwerlich vnd yrer Narung schedlich das vil schneider, schuster, vnd andere handwerker vorhanden vnter dem fendlein so ihr handwerk frei arbeiten wider die armen zehmessigen Statthandwerker Vnd diese beklagen sich höchlich das sie gedrungen werden, Landtsknecht wider zu werden Wie man hieryn nicht ein nöttiges einsehen werde thuen. Denn sie sprechen: Wann die Landtsknecht neben yrer besoldung auch frey haben das handwerk zutreyben, vnd dadurch das Stattvolk druken. Es sey besser das Burgerrecht furen zulassen, vnd sampt der besoldung der Statffreiheit ynn anderer lewt hewseren yres [z] gefallen¹² zugemessen denn dem Statregiment, vnd solcher schwerer last, sich vntertönig zu machen, da man mit weyb vnd kindern vom dienstvolk wieder die verhoffte verbesserung viel über last one die Purgerliche dienst vnd zalungen stets leyden müssen. Vnd ist gewys augenscheinlich das die Armen Handwerker neben der anderer gemeiner burgerschafft also zu boden gehen oder besoldung auffnemen werden müssen.

Derhalben bytten vnd Suppliciren wir auffs aller Vntertenigste Ewer Kaiserlichen Majestät wolle vns hierin mit gnaden bedenken damit die so der Statt Nuz nemer, vnd ihren fridlichen auffenthalt haben der Purgerlichen Obrigkeit gehorsam sein vnd gemeine zalung vnd diensten zu thuen sich nicht wegeirn. Die Landts-

---

11 *Lazarus von Schwendy 1565-1568 között felső-magyarországi főkapitány.*

12 A „z”-t javította át.

knecht aber bey ihrer besoldung bleiben, vnd den handtwerken yr brot nicht bene-
men.

Vnd weil vonn gedachten hewseren so man sie bey den Stattwesen hette gelassen
yerlichen mehr als siebenzig floren mit aller geburlicher losung, gangreiss diensten,
stewer, zalungen, vnd arbeit einkomen wer, Ewer Kaiserlichen Majestät wöllen
hierin auch einen Väterlichen bedacht furnemen, Vnd vns so vil gelds an Vnsern
yerlichen zins bey Ewer Kaiserlichen Majestät kammer mit gnaden abgehen lassen.
Dem armen gemeinen Stattman darunter vil armen witwen vnd weisen sindt zur
tröstlicher lynderung der schweren bürde vnd vberlast so aus Gottes verhengknus
die zeit auff vns alle gebracht vnd getrorffen. Welches wer vmb Ewer Kaiserlichen
Majestät mit gehorsamster trewheit vnd allen so wir haben Vntertenigst zuvordien-
nen die zeit Vnser lebens geflissen sein wollen. Gewartendt vonn Ewer Kaiserlicher
Majestät ein genedigst antwort Ewer Kaiserlicher [Majestät] vnd Konig- licher
Majestät.

Allezeit getrewe vnd gehorsame
Vnterthaner

Richter vnd Ratt sampt der
ganzen Purgerschafft der Statt Caschaw

Exhibita Sexto February qui fuit dies c

Sacratissima Caesarea et Regia Majestas Domine Domine noster naturalis
clementissime

Post perpetuae fidelitatis fideliumque constanti cum obediētia, Servitorum
nostrorum in gratiam Sacratissimae Majestatis Vestrae humilimam Subiectionem.
Confidimus Sacrae Majestati Vestrae iustas et frequentes nostras querelas contra
Polonos infra Cassoviam negotia tum et Vina emptum in praeiudicium iurium ac
libertatum antiquarum istarum Civitatum, proficiscentes quas Sacrae Majestatis
Vestrae per supplicationes humilime proposuimus, benigne constare paternaque et
clementi incolumitatis atque indemnitis nostrae Sacram Majestatem Vestram

Cura affici. Sed quia Poloni ab indebita negotiatione et infra Cassoviam profectio-
ne non cessantes, quorundam etiam Regnicolarum opera ad Clandestinas fraudes suas
tegentias uti coeperunt, ut vel tali modo Civitansium libertatem et Vini negotia-
tionem avitam opprimerent et funditus everterent, summa nobis imposita est ne-
cessitas Sacrae Majestatis Vestrae id quod accidit hisce diebus humilime propo-
nere. Nobilis Valentinus Segnei Regnicola habita cum Polono quodam Stanislaw
Garniz mutua notitia et intelligentia Sebastianum Diemenowicz dicti Stanislawi Ser-
vitorem ad emenda Vina missum, infra Cassoviam cum suo familiari Martino Nagý
penes litteras salvi conductus, in quibus Sebastianum aequae ac Martinum prescrip-
tos suos esse servitores scribit, proficisci iussit. Cum itaque dictus Polonus Se-
bastianus plurima loca usque ad Tibiscum proficiscendo ac Vina in Maad, Thalia,
Azalo ac alys in oppidis et villis cum prefato Valentini Segnei famulo gustando
tandem in possessionibus ad arcem Regecz pertinentibus, repertus fuisset. Cum
Magnificus Caspar Magochy captivare tanquam violatorem loci depositionis Civi-
tatis Cassoviensis ac captum manibus Civium Civitatum Cassoviensis Bartpha et
Epperies in Vindemia tum ibi existentium, assignare iussit, Vnde et nunc Cassovia
sub custodia est. Dux vero eius Martinus [Segney] Nagý nomine et pretextu No-
bilitatis captivitatem evasit. Hinc igitur Sacra Majestas Vestra quid de Valentino
Segney in gratiam Polonorum proprias leges et libertatem Civitatum animo delibe-
rato violante Sentiendum statuendumque sit dignabitur considerare. Nam non so-
lum viam et fenestram pravis Polonorum artibus et clandestinis dotis aperuit, sed
etiam promotorem in iustitiae oppressorem iurium et antiquorum libertatum Civi-
tatum, quae toti regno notissimae sunt, declarare et sese prebere non est veritus
Quamobrem Sacratissimae Majestati Vestrae humilime supplicamus Ceasarea Ma-
jestas Vestra dignetur nobis clementer providere ac oportuno adhibito remedio
propter hanc iniuriam ac violentiam qua manifeste affecti sumus dictum Valenti-
num Segney temerarium et contumacem in aliorum exemplum puniri, compesci et
tenere retundi iubere, ut et nostrae Calamitates consulatur, et aliorum qui Polonicas
artes simili colore pingunt et tegunt perviciosa consilia et auxilia reprimantur. Si
enim hoc pessimum Valentini Segnei et Poloni factum quod iam in istis regni

partibus omni populo notum est impunitum abierit addetur animus hominibus varias fraudes et dolos contra Civitatum libertates, quaerentibus ad similia et longe perora facienda. Qua pecte inxulla presentior grassari prout ad Civitatum incolumem statum evertendum et omnem illarum antiquam et Sanguine Maiore partam libertatem abolendam, aut in turpem rusticitatem transformandam. Supplicamus igitur iterum atque iterum humilime ne nos indefensos Sacra Majestas Vestra[e]¹³ relinquat, sed potius id in Polonum et Valentinum Segnei statui committat quod conservandis Civitatum libertatibus et illarum indemnitis maxime Conveniens esse dinoscetur. Exinde Sacra Majestas Vestra de hoc etiam nobis clementissime ac paterne providere iusque defensionis denegare non dedignetur quod Poloni ad verum nos animo conceperunt, quidam [libertatem] avitam virtuteque maiorum nostrorum acquisitam libertatem tuemur ac propugnamus ac in violatores nostrarum legum necessitate [cog] summa [no] cogente animadvertimus, Quod et nunc declarare in praedictum Sebastianum Diemyenowicz <(quem hactenus in Cestrolia nostra asseruntur absque Sacrae Majestati Vestrae quam super hoc negotio (cum Consiliariis Camerae Scepusiensis) requisivimus relationem dimittere non potuimus)> temerario ausu nostras leges, quibus Poloni infra Cassoviam negotiari nitantur, violante, sumus compulsi, simili modo animadvertere absque omni praedicio ac quoscunque intra fines ipsorum offenderint ars stare decreverunt. Hinc malo ut Sacra Majestas Vestra opera ferat humilima ac summa ac subiectione oramus. Expectando a Sacratissima Majestate Vestra clementissima relationem quam Deus optimus Maximus [Sacram Majestatem Vestram] diutissime salvam et incolumem in Orbis Christiani augusto Imperio atque regimine conservare dignetur. Datum ex Congregatione nostra Cassoviae die 19 Mensis Novembris Anno domini 1571.

Eiusdem Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis Vestrae fideles ac humilimi subditi.

Judices et Jurati Civitatum Cassa, Leutscha, Epperies, et Zebyn

---

13 javítva a szó végződése

den 6 February exhibiret, denn XI. aber der czipseryschen Camer zugeschickt.

Allerdurchleuchtigster Großmechtigster Römischer Kaiser Vnser aller
genedigster Naturlicher Herr vnd Königk.

Vnser Demutig gehorsamlich Vntertenige dienst mit schuldiger pflicht Vnd ewiger trewheit seind Ewer Kaiserlichen Majestät allezeit zuvor bereit; Allergenedigster Kaiser etc zwinget vnd treibet vns die groß vnd wichtige dieser yezt vorhandenen zeit beschwerung vnd höchste nott vnser byt vnd anligen an Euer Kaiserlicher Majestät gelangen lassen. Bitten derwegen auffs aller demütigst vnd vndertenigst Euer Keiserlicher Majestät welle vnser solch in schriffte verfasseten anligen auffs genedigst ansehen vnd vberlesen. Es ist yedermenniglichen wol bewust ya die tegliche erfarund gibt es das Euer Kayserlicher Majestät getrewer vnderthanen heil vnd fromen suchet, vnd sie yn Keinerley was zuvortreiben gedenket. Dieses genedigen willen haben wir vns auch alle zeit getröstet, vnd nach der starken zuvor sicht sindt Euer Kayserlicher Majestät werden vnser heil vnd fromen auch ym angelegen lassen sein, furnemlich weil wier sonsten großen beschwernußten bürdten vnd lasten, so vns hast bedranden vnd zum teyl vorderblich sein wollen, vnderliegen. Es haben in nechst vorschinen, yaren zur erhaltung Euer Kayserlicher Majestät Kriegs volk, ettlich gelt vonn vns yn Euer Kayserlicher Majestät namen Feld Obristen vnd hauptlewt auffgeheben, so aus gemeiner stadt Casten nach desselbigen vermög, dargereicht, vnd bisher noch nicht erlegt worden, Welches den gemeiner Stadt, so mit offten darreichungen hatt beschweret vnd bedrenget wirt, etwas beschwerlich ist. Hierüber Suppliciren wir auffs demütigst vnd vndertenigst Euer Kayserlicher Majestät wolle vns hierin mit gnaden bedenken, und genediglichen befhel thuen damit solche uns ausstendige und yn schuldbriffen uns mit gegeben Vorzeichente schulden beczalet mögen werden. Darneben haben yre trew an Euer Keiserlicher Majestät Kriegsvolk zur selben zeit bewisen die Erbar czech der schuchmacher, welche Euer Kayserlicher Majestät Kriegsvolk mit notwendigen schuchen auff befhel vnd geheis daczumal gewesenen Feldobristen vnd haupt-

lewten, vorsehen, vnd bisher des yenigen, was sie zur besautzung yrer dargereicht, mit kleinen yres handwerks gewin entperen haben müssen, Vnd nun ettlich vnter ynen gantz vnd gar yres handwerks messig gehen, mit weib vnd kind groß armut aussehen. Ist derwegen neben ynen vnser demuttig vntertenig bitt vnd flehen Euer Keiserlichen Majestät welbe Gott, gemeine gerechtigkeit, armer lewt anligen, Nott vnd elendt als ein genediger vnd guttiger Vater ansehen, Vnd Euer Keiserlicher Majestät den zu Caschaw Cammer Ratten oder czalmeysterischen befhel thuen damit wir vnd vorbenante schumacher sonst allerthalben beschwernussen burden vnd pensionen vnderlegen, ausgeczalet mögen werden, zu tröstlicher armer lewt hynderung vnd forderung. Welches wir vmb Euer Kayserlichen Majestät mit gehorsamster trewheit, vnd allen so wir haben vndertenigst zu verdienen die zeit Vnsers lebens geflissen sein wollen. Gewartendt vonn Ewer Kayserlicher Majestät ein genedige antwort.

Ewer Kayserlichen [Majestät] und Königlichen Majestät

Allezeit Getrewe vnd gehorsame vnterthanen

Richter vnd Ratt Sampt der ganczen Purgerschafft Caschaw

Nomina Legatorum Civitatisium

Cassa

Leutscha

Domini Laurentius Aurifaber

Johannes Hemsch

Martinus Kamner

Paulus Sturm

Bartfa

Epperies

Domini Bartholomaeus Purlamucz

Michael Serator

Melchior Kreisel

Johannes Fischer

Kis Zebin

Stephanus Miller

(folytatása következik)

REISZ T. CSABA

EGY ELVESZETTNEK HITT ÖNÉLETÍRÁS - LIPSZKY JÁNOS EMLÉKIRATA¹

Lipszky János katonatiszt *Mappa Generalis Hungariae...* (Magyarország... általános térképe) című munkájával és a hozzá készült, első teljességre törekvő névmutatójával olyan tudományos művet készített, amely nemcsak a korabeli igényeknek felelt meg, de még napjaink kutatói is hozzá fordulnak segítségért egy-egy helység azonosításakor. A szerző életével kevesen foglalkoztak, és e kevesek is – közvetlenül vagy közvetve – szinte csak *Lipszky* emlékirataiból merítették az életrajzi adatokat.

Lipszky első életrajzírója *Janovszky László* volt, aki a család birtokában levő emlékiratból készítette el rövid, szakapparátust nélkülöző kis tanulmányát.² A szerző sok esetben szinte szó szerint idézte az emlékiratot, olyannyira, hogy tulajdonképpen megjegyzésekkel ellátott fordításnak is felfoghatjuk cikkét. Ez alapján készítette el azután *Lipszky*-szócikkét *Szinnyei József* és a Magyar Életrajzi Lexikon is.

Az utóbbi évtizedekben magyar és szlovák tanulmányok is foglalkoztak a katonatérképész életével és tevékenységével. *Lipszky* munkásságát feldolgozó cikkében *Csendes László*³ is *Janovszky* adataira hivatkozott, magát az emlékiratot nem olvasta. *Iffy. Bartha Lajos* *Csendessel* több helyen polemizáló *Lipszky*-tanulmányában⁴ pedig megjegyezte, hogy *Janovszky* az azóta elveszett, vagy legalábbis lappangó *Lipszky*-emlékiratokból dolgozott.

-
- 1 A kutatásokat a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával végeztem.
  - 2 *Janovszky László*: *Lipszky János. Életrajzi karcolat.* In: A Trencsén vármegyei természettudományi egyesület évkönyve, XV. 1892. 119-134.pp.
  - 3 *Csendes László*: *Lipszky János huszártiszt életútja és térképei.* In: *Hadtörténelmi Közlemények.* (29) 1982. 3.szám. 464-481.pp.
  - 4 *Bartha Lajos, ifj.*: Újabb adatok *Lipszky János* életéhez és munkásságához. In: *Hadtörténelmi*

Az emlékirat (szövege) azonban nem veszett el. A Slovenský Biografický Slovníkban⁵ olvasható Lipszky-szócikk megadja a teljes szlovák szakirodalmat. Az első tanulmányt *Juraj Fojtík* írta 1957-ben⁶, aki fordításban közölte az emlékiratot, és a lelőhelyet is megadta (A magyar kutatók a szlovák tanulmányok eredményeit nem ismerik, hézgapótló adataikat nem használták fel. *Csendes*, aki a Szlovák Enciklopédiára hivatkozott, munkájában nem fordított figyelmet a kézikönyv által is megadott szakirodalomra.) *Fojtík* szerint csak német nyelvű másolat maradt fenn, amit jelentősége miatt szlovákra fordítva közölt cikkében. Ekkor, 1957-ben még a Trencsén megyei levéltárban volt a dokumentum, a *Zsolnay* család iratai között. (*Lipszky* hagyatékát húga és mostohatestvére leszármazottjai, köztük a *Zsolnay* család őrizte, majd 1953-ban a családi levéltár állami tulajdonba került.) 1970-ben *Kosáry Domokos* szerint⁷ a Nyitra megyei Levéltárban voltak a *Zsolnay* (és benne a *Lipszky*) család iratai. A teljes anyag innen került 1990-ben a Nagybicccsei Területi Levéltárba, ahol ma is megtalálható. Az emlékirat pontos lelőhelye: Štátny Oblastný Archív v Bytči, Fond Zs, Inventárne číslo 22. Memoriale. (*Lipszky János* emlékirata).⁸ A dokumentum nem datált, terjedelme 6,5 folió.

Ugyanitt található egy másik másolat is az emlékiratról, ami tartalmát tekintve valószínűleg a *Lipszky* halálát követő örökösödési per irataihoz készült mellékletként. Ebben a német nyelvű részből csak Lipszky előléptetési és azok dátuma, míg a cseh-szláv nyelvű, birtokszerzésekről szóló rész egészében szerepel. E másolat terjedelme 3,2 folió. A dokumentum elejére a következő – szlovák nyelvű – záradékot másolták: „Ezt a könyvecskét és a jegyzeteket saját kezűleg írtam, ... amit

---

Közlemények. (30) 1983. 4. szám. 624-636. pp.

5 Slovenský Biografický Slovník. III. zväzok, Martin, 1989, Matica Slovenská

6 *Fojtík, Juraj*: Príspevok k životopisu Jána Lipského. In: Historické Študie, 1957. 3. szám, 354-367. pp.

7 *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. köt.; Bp., 1970. 771. p.

8 A *Zsolnay* család 12 doboznyi iratanyaga csak tétel szintjén csoportosított, az egyes tételeken belül az iratok nincsenek számozva. A 22. tétel Lipszky János, a katona iratait tartalmazza, benne a Memoriale címet viselő emlékirattal.

aláírok, rátéve saját pecsétemet is. Szedlicsna, 1825. december 20. (P.H.) Lipszky Janos s.k. ezredes”.

Lipszky más kéziratos emlékeit összevetve az említett két dokumentummal, megállapítható, hogy nem autográf iratról van szó. A rövidebb másolat elején említett záradék alapján valószínű, hogy volt egy *Lipszky* által saját kezűleg írt Ön-életírás, ami német (életrajzi rész) és cseh-szláv nyelven készült, a dátum szerint 1825. december 20-án. A két másolat keletkezési dátuma ismeretlen.

A szöveg fordításától nemcsak terjedelmi korlátok miatt tekintettem el, hanem azért is, mert a német nyelvű részt majdnem szószertint közli magyar nyelven *Janovszky*, illetve szlovákul *Fojtk*. A cseh-szláv nyelvű rész közlése mellett szólt az, hogy az emlékirat szerves részeként készült, így nem indokolt elhagyása, az irat kiadása enélkül nem lehet teljes. Az említett munkák sajnos ezt a részt mellőzték, csak adatait vagy egy-két mondatát idézték. E cseh-szláv szöveg (nem nevezhető szlováknak, fordításakor is cseh és szlovák szótárat kell használni) *Lipszky*nek hazatérte után végzett, birtokai rendbetételét célzó intézkedéseiről és kiadásairól készült összeírását tartalmazza.

A szöveg közlésénél a betűhívségre törekedtem, a nagy- és kisbetűket, a számok utáni pontokat illetve az elírásokat a kézirat készítője szerint adtam meg (sok esetben nehéz volt eldönteni, hogy nagy- vagy kisbetű van-e az eredetiben). Ezért az st- szókezdő betűkapcsolat gyakran ST-vel szerepel, a w, v, u betűk pedig esetenként egymást helyettesítik. A betűhív közlés miatt a mai ortográfiától jelentősen eltérő írású szavakat – a legszükségesebb esetekben – lábjegyzetbeli magyarázattal láttam el.

Nagy gondot jelentett az, hogy a cseh-szláv kézirat másolója a korabeli gyakorlatnak megfelelően a 'j' hangot 'g' betűvel írta. Mivel a 'j' hang jelölésében következetes, és csak egypárszor használta az 'i' hang jelölésére a 'j' betűt, ezért a forrásban a 'j' hangot 'j' betűvel közlöm, hogy megkülönböztethető legyen a 'g' hangtól illetve betűtől. Ezáltal ugyan sérül a betűhűség elve, de a forrás feldolgozásában könnyebbséget jelenthet.

A rövidítéseket csak akkor oldottam fel, mikor jelentésük nem volt egyértelmű. Ezért nincsenek a hónapok (feb., novb., decb. stb) valamint olyan szavak mint kath., evang. teljes alakjukra kiegészítve. Magában a szövegben csak az író által is jelölt nazális rövidítéseket oldom fel []-ben, illetve egyes összetett szavak értelmezéséhez kívántam segítséget nyújtani [-]-lel.

Az emlékirat kiadásában az eredetihez formailag is igazodó közlésre törekedtem. Nem tartottam feladatomnak a szöveg tartalmi értelmezését, egyrészt, mert az említett tanulmányok – éppen a most közlendő emlékirat alapján is – ezt már megtették, másrészt, mert az összes lehetséges forrás feltárásával egy nagyobb feldolgozásban kívánom azt elvégezni.

A kiadásra szánt szöveg és az eredeti kézirat összeolvasásában *Pálffy Géza* volt segítségemre, hasznos tanácsaiért ezúton is köszönetet mondok. Szintén köszönet illeti *Dr. Mollay Károlyt*, aki egyes szövegolvasási nehézségek megoldásával segítette munkámat.

Memoriale.

Mein Geburtsort ist Szedlicsna in Ungarn des Trenchiner Comitats; hier hatte ich den 10 April 1766 zuerst das Tageslicht erblickt; die Taufe erhielt ich in der Turnaer

Kath. Pfar. Kirche

Von 1776-1777 erhielt ich den ersten Unterricht in der reformirten Schule zu Lossoncz.

1778. zu Trenchin

Von 1779-1782. frequentirte ich das Presburger Evang. Gymnasium

1783. wurde ich auf die Empfehlung meines Rectors Sztrecsko als volontair Cadet, bey der Militairischen Mappirung unter Direction des damahligen Obristen von Neü aufgenommen und verwundet.⁹

Den 4 Dec. 1784. hatte mich Feldmarschal Lieutenant Baron Martin von Graeven zu seinem Huszaren Regiment engagirt, und als Cadet ex propriis dahin assentiren lassen, mit dem Ausdrucklichen Befehl auch ferner, biszu meiner vollen körperlichen Ausbildung bey der besagten Militairischen Mappirung in Ungarn als commandirt geführt zu werden hier hatte ich

1785 einen Streit mit dem General-Quartier Meister Ober-lieutenant Geispiczheim (den ich untergeordnet wurde) womit er mich zum Werkzeug straffbarer unter Cassation Verbothe neu Verrichtungen, unter dem Vorwande, daß dieses Verwunden, und sogar Befehligen, ich aber nicht gehorchen wollte; das resultat war, daß ich im Wehrkampfe ander rechten Hand estroupirt und er im folge mehrer andern strafbaren Handlungen in kurzer Zeit darauf infam cassirt wurden, ich aber aus Furcht veranlaßt, alle meine Dienstes Geschäfte im Stich zu lassen und zu entweichen, nach kurzer Besinnung aber, mich auf Gerathen wohl bey meinem Regiment selbst freywillig zu stellen vornehme hier wurde ich wieder alles mein Vorhoffen, von einem unfergeßlichen Obristen Rudolph v. Otto, mit einer ganz besonderen Auszeichnung empfangen,

---

9 verwandt helyett

ohne mir jn den geringsten Vorwurf merken zu lassen; es wurden mir die jüngeren Officers, und einige der distinguirtesten Cadeten des Regiments zugetheilt, um ihnen in meinigen Vorkenntnissen der Practischen Geometrie, vorzuglich aber, in der Militairischen Zeichnung und a la vuè Aufnahme Mittheilungen zu machen, unter Verheißung der allerersten, sich im Regimente erlegenden Unter-lieutenant Stelle, als ich plötzlich

1786. Frühjahrs, mittelst Hoffkrieges-Räthlichen Rescripts unter schärfster Verantwortung des Regiments-Commandanten (wieder mein Vorhoffen, und mein und Regiments Willen) auf das ausdrückliche Verlangen des Obersten v. Neü, damahligen Director des ganzen Steuer-Regulirungs-Geschäfte, nach Pest mit 2 fl.¹⁰ täglicher Zulage, am Tage des Ausbruchs, beordert werden, wo ich bis Herbst.

1787. das heißt bis zum Ausbruch des Türken-Krieges commandirt stand und erst im Herbst als mein Regiment (Graeven Huszaren) bereits die Friedens Quartiere verlassen, und in enge Cantonirungs-Quartiere nach Werschetz¹¹ im Banat abmaschirten, auch ich allda bey meinem Regiments Staabe einrückte. Im Januar folgenden Jahres würde ich mit einem Commando, zur Abfassung einiger Mondour[-],¹² und Armatour[-] Stücken, zum Bedarf des Regiments nach Slavonien zum Reservo geschickt, als ich aber in meinem Rückzuge bey Szurduk die Donau passirte, wurde ich einem Haufen von Pantsova kommenden Türken verrathen, von diesen verfolgt, und nur durch Continnence und zweckmäßiger Masquirung, meiner Wagen Colonne, und plötzlich veränderten mir angeschriebenen Route, hatte ich das Glück den Anschlägen meiner Feinde weichen, und das ganze Convois dem Regimente zu salviren; hierauf wurde ich zum Lohn

---

10 a latin florenus, vagy a német floren, florin (forint)

11 a szóban az -rs- betűk javítottak

12 a szó után egy áthúzott A betű áll

den 4 Febr. 1788. auf der Stelle zum Vice-Corporalen ernannt. Das Regiment war frühzeitig ins Lager zwischen Mehudia und Orsova beordert wo ich nebst einer Division in die Vallachei, die ganze Compagnie, bis zu der famösen Retirade von Mehudia nach Lugosch als Vice-Corporal mit machte, bey welcher Gelegenheit (da ich als Ordonance-Corporal bey dem damahligen Brigadier, und die Arrier-Garde führenden General-Major Sigbert Baron Vécsey commandirt stand, und Befehle an die der Brigade unterstehenden Truppen auf die Vorpostenkette zu überbringen hätte) wurde mir von Karansebes, bey dem so genannten Ovidii Thurm, das Pferd unter dem Leibe erschossen und meiner ganzen Bagage verlustigt, und ich selbst mit genauer Noth blos mit Hülfe meines Unterlieutnants Andreas v. Nagy auf meine Leibpferde gerettet. So war ich von gesammten Staabs[-] und Ober[-] Officiers meines Regiments mit Achtung besonderen Wohlwollen ausgezeichnet behandelt, als mir dadurch aus Neid und Jalousie, mein Wacht-Meister Namens Erdödy der die Anwartschaft auf die erste Officiers-Stelle im Regimente hatte, zum bittersten Feinde wurde, ließ nichts unversucht bey allerley Verfolgungen, brutalisch mich einmal endlich sogar mit Schimpfwörtern, ich war entrüstet, und auf das äußerste beleidigt zog ich zwey geladenen Pistolen, eine für Mich und andere für Ihn, voll Wuth eilt Ich auf das Gezelte, und zielte schon auf den Rumpf des Wachtmeisters, als mich mein Second-Rittmeister v. Koronthaly, ein sonst bieder und brauer Mann bey der Hand faßte, sub Arresto zum Zelt Meines Obristen führte. Der Oberste, der unvergeßliche, ein sonst scharfer aber gerichter Mann ein wirklicher Oberste des Sinnes, ein Frund und wahrer Vater des Regiments, empfing mich mit schrecklich finstere Stirne, brachte mir eine durchdringende Exhortation bey, begnadigte endlich aber Mein Vergehen, und rettete bloß aus Jugendlicher Hinsicht mein Leben, welches den Königs-Gesetzen gemäß unwidersprechlich verlohren seyn würde. Nach erfolgter Retirade bey Lugosch, wurde eine Brigade (worunter das Regiment Graeven mit begriffen war) unter General Major Grafen von Harrah zur Einnahme der Feld-Schanze Ujpalanka, und zugleich zur Säuberung der Türken

aus dem Banat beordert. – Die Einnahme dieses festen Postens, hat Uns mehrere Hunderte Todten gekostet, ohne die Bleßbirten zu rechnen. Die Verzweyfelung mit welcher die Türken fochten, und der mehrmahl unglücklich abgelaufene Sturm hatte unsere Infanterie Eszterhazy und Palfy Regimenten ganz muthlos gemacht. Endlich wurden Freywilligen ausgehoben, 12 Mann Hußaren sollen den Sturm in die Bresche beginnen, 4 Batallionen Infanterie folgen, und 40 Hessen den Sturm der Infanterie schließen. Unter den Freywilligen stand ich vor der Fronte des Regiments – und war so glücklich, mit meinen beyhabenden 12. Freywilligen Hußaren bis in den Graben der Schanzen, sich durch List überführt in Carriere zu sprengen, während nach Meiner 4. Batallionen Infanterie unter Commando des Majors Liptay die Jagen der Schanzen bestürmten, dem ohngeachtet wurde der Sturm standhaft abgeschlagen, und die Infanterie gemüßigt alle Sturm Gerätschaften im Stich zu lassen, ich blieb mit 3. Mann im Grab der Schanzen, unter Schutz der Brustwehre zurück, bis endlich die Schanzen sich durch List überführt, mittelst Capitulation auf Discretion ergab, bey dieser Gelegenheit, wurde ich auf besondere Empfehlung meiner Vorgesetzten mit Praeterirung 28. meiner älteren im Regiment dienenden Cadeth-Kameraden.

den 4ten Decb. 1788 zum Uter-Lieutenant im Regimente publicirt das folgede Jahr 1789 machte ich das Campagnie in Croatien unter Commando des Feld Marschal Laudon, welcher der Expedition gegen den Bassa von Scutarry bey der die Militair Gränze Croatiens zu sehr bedrängte.

1790. Wohnte ich mit dem (unter Commando des Obrist Lieutinants Grafen von Feszetics) zum Landtag nach Ofen befehligten 2 Divisionen des diesseitigen Regiments diesen berichtigten Landtag bey, Mißverhältnisse haben diese 2. Divisionen, zum Regiment Belgrad einzurücken veranlaßt. Nach den bereits erfolgten Sistover Frieden, war ich mit 40. Hußaren, die Kanonen v. Szemendria nach Belgrad abzuführen beordert, während ich in Grotzka, mit genauer Noth mit Ernst, Gefälligkeit und Verheißungen im Nahmen Meines Monarchen, die Wuth der erbitterten Servianer stillen, und besänftigen, und

so Meine Kanonen unter Mitbringen der Servischen Abgeordneten retten und Nach Belgrad bringen konnte. Die Servianer waren äußerst aufgebracht über den plötzlich erfolgten Sistover Frieden, schimpften, und beschuldigten unsere Regierung, von Ihr verlassen, und Ihrem natürlichen Feinde den Barbaren preisgegeben werden zu seyn, deshalb rotteten sich Ihre gesamte Knezen zusam[m]en, wollten mit gewafenter Hand mir die Kanonen entrissen, immer von den Ostereichern besetzte Festung Belgrad durch Coup de Main oder durch STurm so nehmen, und dann fest entschlossen Ihre¹³ künftige Unabhängigkeit zu behaupten, und unter keinen Vorwand, keiner Versprechung die Ottomanische Pforte zu ihren Suverain erkennen. Die Zeitfolge lehrte was Servianer schon zu dieser Zeit im Sinne hatten. Alles dies hatte ich zu jener Zeit, mittelst eines vollstä¹⁴nd¹⁴ Berichts an dem Feld-Marschall Grafen v. Valis damahligen Com[m]andirenden in Belgrad gemeldet. Bey Übergabe der Festung Belgrad, ward ich mit ausgewählten 40. Hußaren des Regiments, den ankommenden Bássa von 2 Roßschweiften entgegen beordert, ihm zu empfangen, und in Belgrad einzuführen.

Von 1790-1793. stand das Regiment in Galiczien, dessen Staab zu Horodenka und hernach zu Zborow lag meine Stativa.

1791. war zu Sattagora nächst Csernovicz

1792. zu Snyaty

1793. zu Zborow mit Ende des Jahres 1793. wurde das Regiment (Graeven Hußaren neumehnige¹⁵ Vécsey Hußaren) in dem Französischen Revolutions Krieg an Rhein beordert und im Monath Jäner

1794. bereits am Rhein eingetroffen der STab desselben zugleich, und ich mit Ihm nach Phortzheim im Baden-Durchlachischen¹⁶ angewiesen, zu dieser Zeit

---

13 a szó végén egy i áthúzva

14 vollständigen helyett

15 nunmehrige helyett

16 helyesen Baden-Durlach (őgrófság)

war General Neu, beyde Armeen unter Herzog Albert Sachsen-Teschin als General Quartiermeister angestellt, als Er¹⁷ nach Eintreffen des Regiments am Rhein, durch Erkündigungen meine Existenz, bey diesen Regimete erfuhr, schlug mir derselbe ohne mein Vermuthen, zum General Quartiermeister-STab der dortigen Armee der Ober Lieutinant vor. Mein Innhaber Feld-Marschall-Lieutinant Baron v. Vécsey, der mich noch als Brigadier aus dem Türken Krieg kannte ließ mich zu sich bestellen, und machte mir Antrag (ohne mich von dem Vorschlage des General-Quartiermeisters zu informieren) zu einer Annahmei der Stelle eines Adjutanten an seiner Seite, ich nahm dieses Anerbitten, und wurde mit Praeterirung 11 Unter-Lieutinants, zwar mit meiner großen Bestürzung außer meiner Rangs-tour.

Den 1ten Maÿ 1794. zum Ober Lieutinant publizirt, in dieser Eigenschaft stand ich an der Seite meines Innhabers, und von der Seite des Regiments als commandirt geführt. Während meiner 5 jährigen Dienstzeit, als solcher an seiner Seite, schlug mich irgend einer meinen Gauner, dessen Nahmen¹⁸ ich indessen nie erfahren konnte, abermahls zum General-Quartermeister STab der Italienischen Armee, welchen Umstand mein Innhaber dadurch begegnete, daß er mich außer meier Rangs-tour mit Praeterirung 8 Meiner Kameraden.

den 21. Novb. 1799. Zum Second-Rittmeister im Regimete beförderte; als solcher stand ich nun an der Seite meines unvergeßlichen Innhabers; bis an seinem Tod, dem ich mir allen seinem hohen Range gebührenden Ehren wider¹⁹ seine Dispositionen, auf das solenneste begraben ließ, mit dem vollen Bewußtsein alle seine Diensten Angelegenheiten, mit dem Eifer Treu, und Anhänglichkeit, an seiner Person besorgt zu haben, daß er mich sogar zum Erben großen Theils seiner Hinterlassenschaft im Testamenti machte, welches ich mir aber auf das feuerlichste verbath, und dadurch zur Verfertigung eines andern Tes-

---

17 Ein-ből javítva

18 eredetileg két h-val írva, a második kihúzza

19 az i betű javított

tamentes gab, indem ich da auf keinen Fall erben wollte, wo er seinen eigenen Sohn Augustus Baron v. Vécsey nunmehrigen Generalen, aus Haß, und vielleicht mehr aus Kapricen gänzlich enterbte. Bey Gelegenheit dieser meinen Anstellung, benutzte ich bey meinen anderweitigen Dienstes Obligenheiten die Zeit und verwendete die mir übrigen Stunden zur Ausarbeitung einer möglichst vollständigen Chartre von Ungarn, und dazu gehörigen Gränzländer wozu ich bereits während meiner ganzen Dienst-Zeit, auf meinen Märschen und Privat-Reisen Materialien gesammelt hatte. Dieses Werk war anfangs zur Erläuterung²⁰ eines besonderen Militärisch Strategischen Werkes, an den bereits zu arbeiten anfieng bestimmt; in der folge fand Unternehmen viele Theilnehmer, man spornte meinen Fleiß und Eifer, bath um förmliche Herausgabe, both mir alle Hülfquellen, endlich wurde auf gewisse Art eine Öffentliche Unternehmung daraus, nach dem sich vorzüglich S.K.K.²¹ Hoheit der Erz Herzog Joseph Palatinus, so dann die STAathalterey, und endlich der Hoff-Kriegsrath mit Wärme einnehmen und selbst der Erz Herzog Karl Generalissimus mich persönlich aufgemuntert und aufgefordert, und zugleich ich zur vollen Ausarbeitung dieses Werkes mittelst Rescripts, mit allen meinen Charakter zukommenden Emolumenten zu Pesth förmlich Commandirt, und unterstützt wurde, ließ Astronomische Expedition auf Kosten des Studienfonds machen, ich selbst machte Astronomische Privat Reisen, und bereitete mir mit Ernst die unumgänglich nun erforderlichen Materialien als wieder 1805 plötzlich der Krieg mit Frankreich ausbrach – Meine diesfallige Anstellung war zwar Official decretirt, man wollte mich zurückhalten, und das Regiments Commando übersetzte mich bereit zu der auch Ungarn beorderten Reserve Escadron, aber die Unternehmung meines Werkes, war aus Freywilligen Antrieb, und nur bloß bey müßigen Stunden meines Dienstes, dem nun überdies minder Ehrenvoll, als der Ruf des Krieges des eigentlichen Dienstes,

---

20 az ezt követő betűkezdés áthúzva

21 Seine Kaiserliche Königliche

dem ich vorzüglich meine Existenz weihte, und verwirt verließ ich daher, ohne vorher eingeholte Einwilligung meine damahlige Station, eilte mit forcirten Märschen, dem bereits an die Bayerischen Gränze marschierenden Regimente entgegen, traf glücklich nach²² vor dem ersten geschehenen Pistollen Schuß, auf den äußersten Vorposten zu Scharding bey meiner Escadron ein, übernahm das Commando der Vaccanten Escadron, zugleich aber als ältester im Range auch das Divisions, und Vorposten Commando, und führte die äußersten Truppen das unter Kutusov stehenden Pangraczianischen Russischen Armee-Corps unterstellten Scharnütze, bis Kurz vor der Bataille bey Austerlicz – Schon

den 1ten Novb. 1805. wurde ich auf eigenes Verlangen Sr.K.K. Hoheit Erz Herzog Joseph Palatinus, mittelst Hoff-Krieg-räthlichen Rescripts, auf Befehl Sr.²³ Majestät bey dem Inspections-General Quartiermeister STab, als Major in der Armee publicirt, und unverweilt nach Ofen ins Haupt-Quartier abzureisen befehligt, welchen Befehl ich aber erst nach der erfolgten Bataille von Außerlitz vollzog, nach dem Bericht mittelst persönlicher Intervenirung meines Proprietairs Erb-Prinzen von Hessen Homburg, erfolgten Beylegung der Mißfälligkeiten,²⁴ die ich mit einem Obersten Baron v. Mohr während der Retirade und in der Bataille hatte, gegen welchen letzten ich im Angesicht des ganzen Regiments persönlich procedirte, und so lange an der Majors STelle keinen Gebrauch zu machen mich declarirte, bis mir eine eclatante satisfaction, und meinen Truppen geleistet, oder einer von uns beyden cassirt werden sollte. Nach erfolgten Frieden und nach Auflösung des Ungrischen Insurrections General Quartiermeister-Stabs wurde ich

den 1ten Febr. 1806. wieder zum Hessen-Homburg Hußaren Regiment als supernumerair Major tranchirt, wegen vorher bestandenen meiner Mißfälligkeiten,

---

22 az ezután írt dem szó áthúzza

23 Seiner

24 ezután feltehetően egy m betű törölve

mit dem des besagten Regiments Obristen Baron von Mohr, wurde ich mittelst Hoff-Kriegs rätlichen Rescripts.

den 20 Maÿ 1806 zum Kienmayer Hußaren Regiment qua talis transferirt.

den 1 Febr. 1807. wurde ich auf besonderes Abverlangen des Inhabers General Major Baron Frimont zu dessen Hußaren Regiment als 1ten Major übersetzt, hier ward ich zur Einführung Militärischer Schulen für junge Officers, und Cadeten beauftragt; als aber:

den 5ten März 1809 der König gegen Frankreich wieder ausbrach, maschirte ich mit forcirten Märschen, über Klagenfurt und Villah zum 5ten Armee Corps unter Masteler, nach Pontafel in Italien stellte meine Vorposten aus, und recognoscirte, als ich mittelst Rescripts.

den 5ten März abermahls zum General Quartiermeister Stab der Ungrischen Insurrections Armee qua talis übersetzt wurde mit der Weisung (in dem bereits schon alle Archive und Stellen von Wien nach Ungarn aufgebrochen waren und die Franzosen schon ohnweit den Mawern Wiens standen) mich zu Wien beym Staats[-], und Conferenz[-] Minister Grafen v. Stadion zu melden, um von diesen meine geheime Instruction einzuholen, diese²⁵ Instruction wurde eine offene Ordre beygelegt, welcher zufolge ich in STeyermark Kärnten, und Krain alle militärische Positionen für eine Armee aufsuchen, die allenfalls nöthig werdende Tete de Proints beschichten die Weisung erhielt, nach vollzogenen²⁶ meinen diesseitigen Aufsätzen und erstatteten meinen diesfälligen Berichten, wurde ich nach Ofen einberuffen, und

den 8 Maÿ 1809. von Sr. Majestät als Obrist-Lieutenant bey denselben, und ad latus Sr. K.K. Hoheit wurde ich ohne Verzug mit Vollmachten nach Raab geschickt, um da bis zur Ankunft, des Feldzeigmeisters Davidovich und Generals Mecséry den Strategischen Aufmach der Insurrections Armee zu leiten, die Vorposten gegen die Gränzen Ungarns aufzustellen, die Verschanzungen

---

25 a szó végéről egy betű áthúzva

26 az utolsó betű javított, bizonytalan, hogy n vagy m

im und um Raab anzuordnen und überhaupt alle zweckdienlichen Militärischen Defensions Anstalten gegen einen plötzlichen Einfall der Franzosen zu treffen, als ich nach Eintreffen des F.M.Lieutenant Baron Mecséry demselben den ganzen Zustand, der von mir bereits veranstalteten Militärischen Anordnungen, so wohl in als um Raab und an den Gränzen Ungarns bis Kütze und Bruck an der Leitha mittelst schriftlicher Relation übergeben, wurde ich mit 4 Gavallerie Regimentern gegen Papa beordert, und mir nebst möglicher Erhaltung der steten Communication, mit der aus Italien über St. Gotthard und Túskevár reterirenden K.K.²⁷ Johannischen Armee, deren Rückzug so viel möglich durch zweckmäßige Strategischen Maneveurs zu decken oder zu Masquieren aufgetragen, um so mehr, da der Vice-König von Oedenburg bereits aufgebrochen und gegen St. Gotthard dem Erz Herzog Johann entgegen Manevirte, plötzlich aber seine Direction gegen die Martzel änderte, die mir ertheilten Aufträge wurden auch mit aller Pünctlichkeit erfüllt, und beyde Armeen hatten sich den 13 Juny im Lager vor Raab vereinigt, und den 14 Juny bey der Bataille vor Raab gemeinschaftlich gewirkt. Nach der Bataille vor Raab, wurde die Zeit mit Waffenstillstand, und Friedens-Geschäften zugebracht, indes mich Se.²⁸ Majestät nach Tores²⁹ berufen ließen, mir mit gnädigsten Ausdrucken begegneten, zum Mittag bey sich zu Tafel behielten, und Nachmittag mit Aufträgen und Vollmachten an die Donau gesendet, zu einer genauen Militärischen recognoscirung aller Positionen, vorzüglich zur Auffindung der besten zu Tete de Ponts qualifizirten Plätze, nebst eigen Händigen Übergabe aller kühn einschlagenden Schichten und zur schleinigsten Bewerkstellung, aller diesen und andern Militärischen Gegenstände, nicht nur den erschöpfenden³⁰ Bericht abgestellet, sondern auch mittelst der mir

---

27 Kaiserliche Königliche

28 Seine

29 Todes vagy Todis helyett (Tata német neve)

30 az ezt követő G betű áthúzva

ertheilten Vollmachten, auch das nöthige sogleich und was von der mir bezeichneten Zeitfrist, mit voller Zufriedenheit ausgeführt habe, geruheten mich Se. Majestät nach genohmenen Mittags mahl, wozu ich gnädigst abermahl geladen wurde unverhoft, mittelst eigenen Handbillets an den Erz Herzog Palatin, und das Hohe Kriegs raths Praesidium.

den 6 October 1809 zum Obersten zu ernenen, und auf mein Verlangen bey einem Hußaren Regimente angestellt zu werden, bestimmte mich der Hof-Kriegs-Rath zum Erz-Herzog Joseph Hußaren (angestellt) Regimente als 2ten Obersten, hier diente ich als Oberster 3 volle Jahre 2 Monathe indem ich endlich: den 1ten Jänner 1813 auf mein Ansuchen, meiner Anhabenden Schwäche, und stark zerrütteten Gesundheit halber, mich in Pension STand zu übersetzen lassen bemüssigt fand, nachdem ich den Artzlichen Consilio zu folge, verschiedene Bäder Ungarns besucht mir die ärztlich vorgeschriebene³¹ Luftveränderung³² und Zerstreung verschafft hatte, wurde ich wirklich in so weit hergestellt, daß ich mich stark genug fand auch meinen noch lebenden Vater, und die zur Familie gehörigen, zu besuchen, die ich im steten ununterbrochenen Dienste meines Souverains und einst im Auslande stehend, schon bereits 28 Jahre zu sehen nicht das Glück hatte. Mein Vater wohnte auf seinem Gute zu Praznocz Neutrer Comitats, aber theils Alter und Schwäche, theils Sorge und Erziehung zwey nochunmindiger Kinder drückten seine Existenz; wegen unhinlänglicher Activität in Wirthschaftführung seines Habes kam er jährlich mit dem Einkommen abwärts, es war höchste Zeit, noch das wenige vorhanden zu retten, und mit Energie beyzustehen, meine Gegenwart war unumgänglich nöthig, theilte die Last des Kammers, und nahm mich der Erziehung sowohl, als der Wirthschafts Manipulation mit Wärme an; fieng alle Wirthschafts-Gebäude, und Einfließungen herzustellen die veräußerten Realitäten nach und nach auszulösen, und zu melioriren, den kleinen Theil der Privat-Waldung,

---

31 a szó végéről az n betű áthúzva

32 a szó végéről az en betűk áthúzva

durch eigenen bestellten Güter zu hegen, und zu conserviren, und sogar mit Sequester zu belegen und so wurde die Kleine Praznoczer Curie mit schwirigsten Aufopferungen, endlich in Ordnung, und guten Stand gebracht.

Alle meine andere Aviten immobilien Besitzungen waren veräußert, meine Hauptaufmerksamkeit verdiente mein Szedlicsnaer Possessorium, welches in dem elendesten Zustande, über dies noch in Pignore sich befand, die Gebäuden waren ruinirt, die Acker nicht cultivirt, die Wiesen beynahe alle untegeflügt, ganz ausgesogen und entnervt wieder zu Wiesen gelassen aber dies schlecht eingeflügt, und gar nicht geeget worden. Um aber alle meine Aufmerksamkeit darauf zu concentriren zu können so mußte ich das Praznoczer schon in unverbesserlichen Stande und flor stehende Gut verlassen, und mich ganz auf Szedlicsna beschränken, damit aber das Gut was in Praznocz, vorzüglich in Gebäuden, Gärten und Einfassungen bestand. Auf dessen Kosten nunmehr, eine ganze Generation hindurch sindigen konnte, möglichst conservirt wäre, so war ich mit meinem Vater bemußigt auf 24 Jahre des Eigenthums zu³³ begeben, und dem Gute einstweilen einen andern wirklichen Eigenthümer zu geben, der es besser wie jeder Arendator oder Wirthschaftsführer zu besorgen warscheinlich macht. Hierauf zog ich mich meinem Vater, mit Sack und Pack.

1816 nach Szedlicsna, hier mußte ich mittelst Processes, mit vielen Chicanen- und Verdrüßlichkeiten kämpfen, bis ich mein eigenes Gut revindiciren kon(n)te, man wollte mir sogar gegen doppelte Zinnszahlung nicht einmahl mein Residentional zum Umfallen geneigtes Haus zur Bewohnung zu lassen, ich mußte in fremden Hause Wohnung miethen, und meiner Vater konnte nicht einmahl das Glück zu theil werden, in seinem eigenem Hause gestorben zu seyn; ähnliche Chicanen mußte ich, und noch gröber, bey Antritt meines Gutes zu Szedlicsna erfahren, die ich kaum begriffen hatte von einer solchen (im Civilstande nur möglichen) Bosheit. In dieser Lage existirend war ich

---

33 az ezt követő megkezdett g betű áthúzva

bemüßigt einstweilen, das Klein Sztankoczer Gut, von der Frau Hauptmannin von Fleischer, geborenen Caroline Bossanyi, zu aquiriren, bis ich auf meine, ernsthaft eingeleuteten Schritte, gegen meinen Gegner endlich mein Szedlicsner Gut, sammt Residentialal Hause, mittelst Transaction zurück erhielt, hier mußten die Wirtschafts-Gebäude, sammt meinem Residentialal Hause, von Grunde aus ganz neu aufgeführt werden, neue Einfassungen gemacht, die Aecker mit mehrjährig erkaufte Dünger verbessert, die Wiesen in successiver Ordnung alle Jahre umgepflügt, und gedungt, und ordentlich geeget, und so wieder mit schwiriger Arbeit, und Kosten, und Zeitaufwand, wieder im guten Stand gesetzt werden.

Nun folgt das Detaile Meiner Aquisitionen:

Avitica Za žiwa esste mojej P. Matky Barbari Petenej sem na Equipirung jakožto Volontair pri Mappirung dostal 1783	f. ³⁴ 50
Toho jisteho Roku na Instrumenta Inžinirske	150
1784. Na Equipirung, ked som Cadetom ex propriis zusal, pri Graevenskom Hußarskom Regimente	135
1788. Na Equipirung ked som Officirom zosta pri temže Regimente	350
1789. Zasek na Equipirung pri temže Regimente ked som Paripu pod seba, a celu moju Bagažin pred Nepratclom w Škarnicli stratel	300
Nota. Toto wssecko mi bolo od mwojho Pana Otca, z Materjnskeho wiratane, aj moja Materjnska Successia, w tejto Summe wiplatena, mimo tejto Sumi cely ten čas Mojej Cysarsko Kralowskej Služby, nič wicej z Domu od rodicow nedostal.	
Summa	985

---

34 florenus

Acquisitiones meae

- 1816 Acquiruwal sem Statek Malo Stankowsky in fl. 10.000
 Toho roku hned na ten predjmenuwany Statek, wimenil som jeden mwoj Fundus rečeny huorkovŔky w Szedlicskej od Wdowy Kadacky za 300 fl. Ktery Fundus y s Domom 1818 som zasek, tej jistej Wdowy wčjlejszej Ančury Zemek takym spusobem za 300 fl. od predal, ze tito Penize len na samom Domu, ktery za 300 fl. odsacuwany bywsse, pozustawali na jej a Jeho Potomkow Škodu, keru jj trpet nebudem, a od Fundussa mi ale ročjte 6 fl. Cenzu platit, a w pjlnych robotach pomoc poslat.
 Tohoto jisteho Roku som Statok moj urečity od Mojeho Otca Lipszky Imricha založeny wimenil, cum Appertinentiis in Fl. 5500.
 Na tomže Statku bolo wssecko zhumpluwane Stawenj, na spadnutj, zanedbane, Role wisylene, Luky poorane, a tež wisylene, a take zasek na Luky zanechane; pritom ani nepobranene, ba ani dobre nezorane, a brazdy hlboke a jamy zanechane; toto wssecko som musew ze znamenjtm Capitalom, a pracu wiprawiti, a do dobreho Poradku donesti. Toho jisteho Roku, som tež 1/2 fundusa Zahorakowskeho rečeneho acquiruwal, (z dolnej strany muoj Fundus a Dom Residentialnsky, z hornej pak Szilagyovszky) a to syce w Strybrnej Mincy Conventionalskej 200
1818. Acquiruwal sem jednu Lučku na dolnjm kutjku w Szedlicsnanskem Chotari, (z dolnej strany Melchiczky, z hornej Stranky Josepha Machula³⁵in 200
 Tohože Roku som acquiruwal druhu Polovic Fundusa Zahorakowskeho rečeneho (z hornej strany Fundus Machulowsky, z dolnej strany pak Szilagyowsky³⁶ in 70
 Tohože Roku som acquiruwal dwa Fundusi w Jednostajnostj, to jest wedla mwojho Domu Residentialnskeho leži najprw Almassovszky puste (z hor-

35 a zárójel elmaradt

36 a zárójel elmaradt

nej strany mwoj Dom Residentionalsky, z dolnej strany pak druhy³⁷ 1/2 fundusa Szilagyovskeho, ktery na ten čas P. Dubniczky Beckowßky drži a pri Potoce leži³⁸ in 500

NB³⁹ Tento Fundus je ze dvou fundusow spojčeny, to jest wedla mwojho Domu Residentionalskeho leži nejprw Almassovszky tak rečeny, potom Holikovszky rečeny, a obidwa Fundusy ponewodž su celkom puste, do jednej zahrady zanechany, a zaohradeny: wedla holikowskeho Fundusa (ležj Druha Polowjc takeho Fundusa) od Potoka⁴⁰ a ktery na ten čas Beckowsky Dubniczky w zalohu drži, ale na ktery ja tež Cessiu mam, a ze starjm Založnym Listom, a mohelby⁴¹ ho kedy kolwek wedla Cessie wimenil, ale pre dobre Susedstwj w Composessoratu nechcem nikoho unuwat.

W tom 1816 skrze mne in Fl. 5200 wimenenem Statečku Szedlicsnanskem, je aj jista částka Successorow Lettkovszkych a Hliniczkovszkych⁴² spojčena, tak že uš mwoj Otec Lipszky Imre Lettkovszku částku perennali Titulo (ale sub Privatis sigillis) byl⁴³ acquiruwal, a na tuže Lettkovszku částku Dalbol 869 xr 13.

Ale pri Processi Priležitosti, kterym uš mwoj nebohy Otec bol od Turzowcow impetuwany, som ja Perennialim fassionem in Capitulo dal inferowat, za kteru Fassiu som ja Potomkom Lettkowskym doplatil hotowe penjže 360 360 Ktomu mi ale Potomcy Lettkovszky aj Litteralia Documenta odevzdali, wedla kterich su esste actu exhaerentia Pignore pod Investituru circiter

1163 cr 52

Atak ratae successorum inhaerent fl. 2392 cr 65

---

37 az ezt követő P betű áthúzva

38 a zárójel elmaradt

39 a N[ota] B[ene] előtt álló M betű áthúzva

40 itt is jelöl zárójellet, de nem egyértelmű, hogy nyitó vagy lezáró, ezért elhagytam

41 az elfolyt tinta miatt a szó vége bizonytalan olvasatú

42 a -cz- betűk egy k betűn felülírva

43 az y betű i-ről javítva

 17.430 xr 00

Rownjm spusobem sem 1816. pri tej Prježitostj Turzowskeho Processa, ktery od Successorow Csermakovskych pochazejjcyho Mauric Hlinyiczkeho tež chteli proti Mojemu Otcowy podburit, tomu jistemu Mauric Hlinnyiczkemu som dal Nomine Auctionis na častku Csermak-Hliniczkovszku fl. 105 105 Predtjm už na starodawnych Obligatorow bolo Investiruwaných

---

 505 xr 48 1/2

A tak Hliniczkovskej Častky Investiturae Sum[m]a 610 cr 48 1/2
 NB NB Ponewadž ale tito Hlinniczkowcy aj w Dolnjch Kapincach su wedla Familie Diossovskej snamj w Djelnom spusobe, a jejich častka Sedličanska bez tohoto welmi mala, a z tej Prjčini aj obližna byla, naprotiva jejich častka Kapinska, znamenite rozssirnejssa jest, tehdy boli Csermak-Hlinniczkomcy z Mojim Panom Otcom Cambiuwali, ad vires eorundem ratae Szedlicsnjanske, a Mwoj Otec byl Jim tolko w Kapincach za jejich Szedlicsansku ratu excinduwal. Tato Hlinniczkowskych Successorow rata w Kapincach je na ten čas spolny s Lipszkowsku Dolno-Kapinsku Častku založena u Pana Bosany Istvana Cysarsko-Kralowskeho komorneho.
 Na ten čas pri koncy tohto Roku 1820. som na Mwoj Dom Residentialnsky Szedlicsansky investiruwal Actu fl.12.997 xr 51⁴⁴

---

44 A kéziratban ezt követő táblázatot betű és számhíven közöltem, az összeadási pontatlanságokat, hiányokat nem javítottam vagy pótoltam.

Közlemények

	1816		1817		1818		1819		1820		Summa	
	stü	ck	stü	ck	stü	ck	stü	ck	stü	ck	stü	ck
Mauer leuten			1223.19		1228.19		253.52		220.50		1758.	8
Zim[m]er leuten			1215.20		1215.20		284.16		288.36		1887.	3
Handlagen			477.23		477.23		162.41		40.12		701	16
Tischler-Arbeit	50.		354.42		354.42		85.48		33.		536.30	
Schloßer-Arbeit			480.57		480.57		122.45		44.		727.42	
Gläser Arbeit									200.	33.		
Nadler Drath Fenster			153.				4.58		15.		172.58	
STeinmetz Arbeit			72	15	63		44.				44	
Bruchstein Kluft Cub.	6.		24,5	2,54	15	81.15					141.15	
Tufstein Kluft.Cub.	21.	74	12,5	189.41	1000	2.45	20	78.50	7,5	28.30	88.	516.35
Gebrante Ziegeln.			6626.	265.9			14	140.48	169.36		47,5	500.5
Rohe Ziegeln			8350.	43.12			1500	26			8126.	291.9
Kalkmetzen	15000	86.21	118	236.45	19,5	21.30	151	190.4	3000	9.	35350	167.18
Laten Boden Kopf Näg.	19	32.15	3550.	44.4	1200	10.39	1300	10.30	78	98.19	386	578.53
Schindel Nägeln	200	5.	4600	202.45			1000	1.45	2300	14.24	8550.	84.37
Eichene Geschpänn			3.	3.		26.39			2000.	4.	49000.	208.30
detto Stämme zu Träme	27	40	47.	187.	14.	42.	13	48.	8.	12.	64	94.
Tannene Gespann	33.	143.	28	139.56			26	13	12	41.	146.	461
d[ett]o Träme	37.	85.					28	75.			63.	98
Pausner Gespann	32	320.					20	10	29.	145	117	649.56
STäbe zrdje							26	4.20			20	10
Bretter			100	60	56	19.54	282.	137.42			26.	4.20 ⁴⁵
Forsten	548	548.					30.	35.	150.	75	80.	85.
Schwarten			36	20.			16.	6	50.	50.	42	26
Lattengeschnitten			500	150.	2	20	250	27.25			1052.	242.45
Schindeln	100	32.	24000	243.	3000	43.	13000	99	4000.	28.	53000.	513.
Eisen zu schleifen			240.55				114.		125		479.55	
Zim[m]er Öfen			3	143.4					2.	130	5	273.4
Smidt Arbeit				21.30								21.30
Klumpen Arbeit			28.								28	
Brunkosten			264.11								264.11	
Zaun und Einfassung	28.30		502.35						7		538.5	
Kupferschmied ⁴⁶			22.30								22.30	
Summa	1556.	6	7243.13		641	21	2001	44	1561	27	12997	51

45 e sor alá besúruva: 1136 840 36. Nem egyértelmű, hogy ehhez vagy a következő sorhoz tartozik.

46 a szó elől egy S betű áthúzza

Item Tohoto Roku in Septembri Mesace som acquiruval Fundus Rhodovszky tak rečeny, ale Machulyovszky in Fl. 119 xr 2 2/5 Fl. 119 xr 2 2/5

Melioratie Fl. 5

Summa Fl. 124 xr 2 2/5

NB Tento Fundus je ze dvouch componuwany, lebo sa na dvojce delj medzy Josephina Machulya, a Anna Machulya Manželku Georgii Nagya, a je spoločne we 300 Fl. založeny 1809 Mense Aprila. Ktere Penjze ked sa na Scalu redacuju učina 119 fl. 2 2/5 xr. a tak každá Polowjc učinj 59 fl. 31 1/5 xr, toto sa propter Historiam rei tuto doklada, doklada se aj to, že bol celkom pustý, Stromowja a ajat je moja Industria aj Plot

Summa Fl 30.651 xr 53 2/5

1822. Ten jisty Process ktery Familia Turzo straniwa jistej Lettkomskej částky tak rečenej, esste proti mwojmu drahemu Otcowoy Lipszky Imrichowoy wizdwihla, a po Jeho Nebožkeho Smrti na proti mne continiruwali, z ktereho ale nisst, len Secatura, a Osskliwost wissli, lebo w praznej hlawe mozjy hledali, sa tento rok per Amical dokonal, wedla kterejže Transactii som ja Familiae Turza, ponowadž sa mi welmi potrebný a chudobný wideli, 1.000 z mojej dobrej Woli a Generositassu fl. 1.000

w hotowych Penjazoch zložil; Familia pak Turza naproti jakožto w osmej částky se mnu urečtim spůsobem dyelna, wssetko svoje Prawo, ktereby Vrečtim spůsobem takto w Szedlicsnej mela Mne a Mojim Napadnjkom na weky wrečtim spůsobem odewzdawo a njjake budto Actualne, budto wirtualne Prawo sy w Sedličnej nezadržuje a na wssetko renunciruje, ba aj Stateček tenže ktery in 1/8 u Sztanek Janowj založenj skutečne mi odewzdawa solutis solventis, ktere Sztanek Janowj prichazaju Penjaze; wedla kterej Transactii sa aspon jeden odiosny Process dokonaw.

1823. Acquiruwal sem perennaliter w Chotary Turnanskem jednu Luku Halabowa⁴⁷ na zahradah⁴⁸ r ečenu, in Summa (jinače sa wola Traglowa)

47 ez a szó a kézirat előző oldalán őrszó, és ott: Kalabova

1822. Acquiruwal som 1/2 Fundusa Szilagyowskeho Zahorakowskeho rečeneho spolu y s Prjpadnosti, ktomuže Fundusu Prinaležejjicymu⁵² y Successorom Szilagyi Marie Manzelky Dubniczky Adama prinaležejjice totižto.

1. Pol fundusa Zaherakowskeho spolu, y s Pripadnostjama z dolneho Boku Lipszky, z hornjho Druha polovic fundusa Zahorakowskeho.

2. Zeme Djel niže Dediny, k maljm Lučkam podle Szilagyi Jozefowej zemj z hornej Strany

3. Na hore končjm wedla nad hluboku čestu.

4. Za Inowčekom pod Drahami wedla zeme Pana Csernyanszky Laclawu z dolnej strany.

5. Zelnička mala; wedla Zelnicy Ujhelyowskej.

6. Lučka na Šassnatjk klin rečena wedla Szilagyi Gyorgyovej Luky

1772. Tato Porcia bola Jano Sztankowy založena, a Jeho Manželky Elizabetae Thuvik in f.

1773. Dala sa Auctia

135

2

1773. Na Potreb Misto Auctia

4 xr 30

200

1785. Dala se zasek Auctia

1 30

1792. dala se zasek Auctia

39

Summa 200

Item. Tohože Roku som acquiruwal druheho 1/2 Fundusa Zahorakowsky rečeneho.

Tento Fundus 1/2 bol skrzewa

Susanni Vajda⁵³ založenj in

f. 35

1768. wzal Georgius Szilagyi Auctiu

35

160

1820. wzal Auctiu, a znowu založil

P. Szilagyi Elek auctia bola

90

Za stawanj se wiplatilo Panu Szilagyi Elekowj a Sztanek Ondrissowy

52 az utolsó betű j-ről javítva

53 felülírtsága miatt a név olvasata bizonytalan

f 410 xr 12

Summa Fl. 570 xr 12 570 xr 12

1823.⁵⁴ Acquiruwal sem, a respective revindicoval som moje Prawo Urečjte na Fundusi Johanincovetz recenem, ktery Fundus sem Panu Csernyansky Laszlawowj odejmal, a za stawanj 50 fl. C.M. to jest 125 fl. w Šajnoch wiplatil, a ponewadž ma ten jisty Obiwatel Isstvan Johaninecz poprosyl, abych mu tenže Fundus y s Domom popustil, a ja takowy sem nepotrebuwal, tehdy som ten jisty Fundus spolu y s Domom jemu za tj Penize to jest 125 fl. Šajnowich a neb 50 C.M. prepustil, reservando pre sebu omnia Beneficia postfundualia, aj mi musy ad recognitionem Juris mei Dominalis, totižto 6 fl. C.M. za Fundus platit, ktomu pri lukach wždy pomoc poslat, a nebo aj jinjch pilnich robotach. Item. Pajtu moju pri Dome residentialnskem som rozmnožil, wssecku Pilire Nove, a Pol Pajty, nowy krow, a nowu Strechu, kosstuwala ma Murarska a Tessarska robota, spolu y jinsse Minucye 865

1825. 28 Juniusa: Na ten jisty Fundus Rhodovszky Machulowsky (Zongrovsky řečeny) ktery som bol 1820 od Sztanek Andrassa acquiruwal, a ktery mi bola Josephina Machula prepustila, dal sem dnessnjho Dne tejže Josephiny 100 fl. a Anne (to jest Nagyky) tež 100 Fl. a tak Auctiu obi dwom in Summa 200

Nota atak je uš na tenkrat na tomže Fundusy predessla Investitura od roku 1820 ucinj fl. 119 xr 2 2/5

Auctia dnjskj 200

Stoji tehdy w hotowjch penjazoch Invest. 319 xr 2 2/5

Ktomu sem tohoto Roku 1825 na temže fundusy Zahorakowskem řečenem jednu Owčaren, aj Šopu pristawil (ponewadž pusty bol) na ktere Stawenj sem nasledujjcy Material, a robotu potreboval.

110 Wozow kamena	Fl. 55 xr	7	}
13.632 Tehel	24	6	

---

54 az ezt követő Tohoze szó áthúzza

50 Na Hradý ⁵⁵ suce drewo kusow	156	22	
75 Kusow na krowy suce Drewo	83	42	
228 Desek	87	34	Ktomu toto Summa
514 Lat	56	38	Fl. 915 xr 43 stoi
7500 Šindelow	51	27	naten čas Investitura
3825 Latowjeh Klinow	20	26	1234. 45 2/5 na temže
19.125 Šindelnych Klinow	36	42	fundusy Zongorovskem.
37 Špinarow	3	42	
Murarom	140		
Tessarom	122		
Najemnjkom	77	39	Fl. 915 xr 43
	Fl. 915	43	35522 xr 43 7/9

Tohoto jisteho Roku som na Mojem Residentionalskem Dome jeden ambit pristawil, na kterol som nasledujjcy Material, a robototu potrebowal:

12 Sah Tuffa na Sklepy z wssennej	fl.86	
110 wozow kamena twrdeho	55	
14 Quadr. Sah kamen na Flastrowanj	66	42
55 Merice Wapna	41	55
Murarska robota	186	40
Tessarska robota	61	15
Najemnjkom	103	30
Item Slošarowj mrezky na Okna	17	24
	Summa fl. 618	26
		fl. 618 xr 26

Ktomu predessle roky winaložil sem 12.997 51

Atak som uš na Dom

Residentionalsky winaložil fl. 13.616 xr. 17

Tohoto Roku som tež na 1/2 fundusy Szilagyowskem, který sem od Sztanek Andrassa acquiruwal bol, a na který som bol 1822 P. Szilagyí Elekowi, aj Auctiu

55 a szó felülírott, olvasata bizonytalan

Közlemények

---

dal stojj Investitura fl. 570 xr. 12

Na kteru 1/2 Fundusy som tohoto (1825) roku, jeden Mayer, totižto Jednu Izbu, a dve prdedne, a dve zadne Komory wistawil, som nasledujjcy Material, a robotu potreboval:

36 Wozow kamena	fl. 23	24
13.632 Tehel	24	6
16 kusow hradoweho ⁵⁶ Drewa	52	7
76 Desek	29	12
26 kusow krowoweho Drewa	27	51
171 Laty pilene	18	51
2500 Šindela	17	9
1276 Latowjch klicow	6	48
6375 Šindolnjch klicow	13	14
12 Špinarow	1	15
Murarska robota	46	39
Tessarska robota	61	9
Najemnjkom	25	40
Mljnarom Stolarsku robotu	6	

Summa fl.353 xr. 25

Fl.353 xr 25

NB A tak leži už na tom

Fundusy Fl.923 xr 37

fl.353 xr.25

PÁLFFY GÉZA

KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON A XVI-XVII. SZÁZADBAN¹

Az oszmán hódítással szemben kialakuló magyar végvárrendszer vitélő rendjének igazságszolgáltatására a magyar történettudomány mindezidáig szerény figyelmet fordított. *Takáts Sándor* rövid tanulmánya és *Varga J. János*nak a dunántúli nagybirtokra és végházakra vonatkozó kutatásai kivételével a magyarországi végvárrendszerről írott monográfiák is mellőzték a téma részletes tárgyalását.² Katonai igazságszolgáltatásunk e korszakbeli története azonban – mint az alábbiakban látni fogjuk – külön fejezetet foglal el nemcsak a magyar, de az európai hadi bírások történetében is. Emellett a törökellenes erősségekben szolgálatot teljesítő katonaság vitélő törvényszékének megismerése hozzájárulhat a végvári rendszer kialakulásának számos kérdéséhez, továbbá új adalékokkal szolgálhat a végvári társadalom és a XVI-XVII. századi magyar jogszolgáltatás kutatásához. A következőkben ezért – egy készülő nagyobb terjedelmű összefoglalás vázának megrajzolásával – kívánok *rövid áttekintést* nyújtani a végvári katonaság hadi bíráskozásának történetéről.

A Mohács előtti magyar katonai igazságszolgáltatás megfelelt az európai hadi bírások korai fejlődésének.³ Ezen korszakban – eddigi ismereteink szerint

---

1 Az ELTE Történelem Segéttudományai Tanszék és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör szervezésében tartott tudományos ülésen 1993. november 2-án elhangzott előadás.

2 *Takáts Sándor*: A régi magyar hadbíráóság. In: *Takáts Sándor: A magyar mult tarlójáról*. Bp., é.n. 137-163.; *Varga J. János*: Katonai bírások a 16-17. századi dunántúli nagybirtokon és végvárakban. (Seregszék, hadiszék, úriszék) In: *Különlenyomat a Századok 1977. évi 3. számából*. Bp., 1977. 439-462.

3 A német katonai igazságszolgáltatás fejlődéséről átfogó képet nyújt *Bonin, Burkhard von*: Grundzüge der Rechtsverfassung in den deutschen Heeren zu Beginn der Neuzeit. Weimar, 1904.; illetve *Sauber, Erich*: Germanisches und Antikes im deutschen Soldatenrecht. In: *Zeitschrift für Wehrrecht* V. (1940/41) 125-153. A legújabb, de igen szerény áttekintés *Schwind, Hans-Dieter*: Kurze Geschichte der deutschen Kriegsgerichte. München, 1966. Mindeddigi

ugyanis – külön hadbírák létezéséről nincsenek adatok. A földesurak természetesen maguk ítélték meg katonáik felett vagy átruházták ezt a feladatot kapitányaikra. A déli végvárrendszer királyi katonasága pedig az egyes végvárok kapitányainak joghatósága alá tartozott. A törvénykezés – az európai gyakorlatnak megfelelően – minden bizonnyal magasabb rangú tisztek és megyebeli jogtudó személyek bevonásával esküdszéki formában történhetett. Külön bírakkal csak egyes kiváltságolt katonáskodó csoportok (például a délvidéki naszádosok⁴) rendelkeztek. Önálló hadijog ez időben még Európában sem alakult ki, habár a XV. század folyamán már megszülettek az első tábori és hadi rendtartások, katonai szabályzatok. Elképzelhető, hogy Mátyás fekete seregének is létezett valamiféle rendtartása, ez azonban – Mohács előtti okleveleink nagy részéhez hasonlóan – valószínűleg a történelem viharáiban pusztult el.⁵

A XV-XVI. század fordulóján a német területek katonai igazságszolgáltatása jelentős fejlődésnek indult, s ez a magyarországi viszonyokra is hatást gyakorolt. Ekkor jelentek meg **az első hadbírák, az úgynevezett soltszések**, s a század közepére a német gyalogezredek mellett már több, kimondottan bíraskodási feladatokkal megbízott katona (a soltsész, a profosz, a bírósági esküdtek, szolgálk és az írnek) külön **katonai igazságszolgáltatási szervezetet** alkotott. A lovascsapatok esetében azonban még hosszabb ideig a korábbi századok gyakorlata maradt fenn.⁶ Az

---

pusztán a Landsknecht-katonaság jogszolgáltatásáról született modern, elsősorban jogtörténeti összefoglalás. *Möller, Hans-Michael*: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Wiesbaden, 1976. (Frankfurter historische Abhandlungen 12.) A francia hadi bíraskodásra Dictionnaire d'art et d'histoire militaires. Publié sous la direction de *André Corvisier*. Paris, 1988. 493-499.

- 4 A nekik adott 1525.évi kiváltságlevelet közölte *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Bp., 1885. 369-372.: 1.sz. irat.
- 5 *Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. In: *Mátyás király 1458-1490. Szerk.: Barta Gábor*. Bp., 1990. 93.
- 6 *Kurzmann, Gerhard*: Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der österreichischen Länder und des Reiches. Wien, 1985. 80-83. (Militärgeschichtliche* Dissertationen österreichischer Universitäten 5.); valamint lásd a 2. jegyzetben idézett műveket.

ítélkezés alapjául különféle **rendtartások** (úgynevezett Artikelbriefek) szolgáltak, mígnem az 1570. évi birodalmi gyűlésen – mindenekelőtt Lazarus von Schwendi munkájának köszönhetően – **az egész birodalom** német katonasága (külön a lovaság és külön a gyalogság) **egységes szabályzatot** kapott.⁷

A törökellenes magyar hadszíntéren a XVI. század harmincas éveitől egyre gyakrabban megjelenő birodalmi csapatok katonai igazságszolgáltatása természetesen hatással volt a **magyar fejlődésre**. Ennek alakulása azonban az európai gyakorlatnak csak bizonyos vonatkozásokban felelt meg, s **számos tekintetben egészen speciálisan alakult**. A század hatvanas éveire a magyar végvárrendszer már többé-kevésbé szilárd szervezeti kereteket öltött, és kialakulóban volt egy viszonylag állandónak tekinthető királyi végvárakban katonáskodó réteg. Míg a rövid ideig tartó hadjáratok esetében a katonai kihágások feletti ítélkezés ad hoc **mezei, illetve tábori hadbírák** segítségével megoldható volt, ez egyre nehezebben vált elképzelhetővé az állandó szolgálatban lévő végváriak esetében. A magyar katonaság ugyanis állandó összeütközésbe került a várainkban szolgálatot teljesítő idegen katonasággal, de még gyakrabban a polgári lakossággal, a vármegyei szervekkel. A sokasodó jogi ügyletek számát az egymás közti összerezenések még tovább növelték. Így a kisebb és közepes végvárak kivételével, ahol a várkapitány tisztjeivel és megyei vagy városi jogtudó személyek bevonásával – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – képes volt a törvénykezési feladatok ellátására, a nagyobb helyőrséggel bíró véghelyeken mindenképpen szükség volt jogtudó, katonaviselt személyek hadi bírakként való alkalmazására, akik székeiken szükség esetén a kisebb végvárak komolyabb ügyeit is napirendre tűzhatték.

---

7 Az Artikelbriefekre Beck, Wilhelm: Die ältesten Artikelsbriefe für das deutsche Fußvolk. Ihre Vorläufer und Quellen und die Entwicklung bis zum Jahre 1519. München, 1908.; Erben, Wilhelm: Ursprung und Entwicklung der deutschen Kriegsartikel. In: *Mitteilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung* VI. Ergänzungsband. (1901) 473-529.; uő.: Kriegsartikel und Reglements als Quellen zur Geschichte der k. u. k. Armee. In: *Mitteilungen des kaiserlichen und königlichen Heeresmuseums im Artillerie-Arsenal in Wien* I. (1902) 1-200. Schwendire és a birodalmi szabályzat megalkotására a jelentős szakirodalomból lásd König, Johann: Lazarus von Schwendi Röm. Kaiserl. Majestät Rat und Feldoberst 1522-1583. Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation. Schwendi, 1934. 74-95.

Ezeket a problémákat a királyi Magyarországon szolgálatot teljesítő császári kapitányok és kerületi generálisok is felismerték, akik számára az európai gyakorlat már teljesen bevettnek számított. A hazánkban kialakult jogi viszonyokban azonban nem rendelkeztek kellő jártassággal, így a magyar katonaság szinte mindennapos jogi ügyeinek irányítására – a birodalmi csapatoknál kialakult rendszerhez hasonlóan – **a magyar vitézlő nép számára is hadi bírák kinevezésére tettek javaslatokat.** Az új bírósági szervezet felállítása és meghonosodása természetesen számos jelentős hagyományokkal bíró intézmény (vármegyei, városi és helytartósági bíróság) hatáskörét sértette. Ennek ellenére a végvárakban szolgáló magyar királyi katonaság vitás ügyeinek intézésére sorra alakultak a XVI. század második felében **a kerületi főkapitányok mellett működő hadi bíróságok,** melyek vezetői egy-egy nagyobb végvárban tartva székhelyüket az ottani ügynevezett seregszéki feladatokat is ellátták.⁸ Az 1560-as években létrejött **felső-magyarországi hadiszék** kialakulását – mely a már említett *Lazarus von Schwendi* főkapitánynak köszönhette megszületését – a század végén **a bányavidéki és a győri főkapitány-sági hadi bíróságok,** illetve a **nagyobb végházakbeli seregszékek** megszervezése követte.⁹ A XVII. század elejére a magyar katonai igazságszolgáltatás intézményrendszere szilárd szervezetté vált. A kisebb királyi végvárakban továbbra is a kapitányok, illetve helyetteseik bíráskodtak tisztjeik és jogtudó személyek bevonásá-

8 A győri seregbíró a Bécszet védő főkapitányság, az érsekújvári pedig a bányavidéki generálatus hadbírói teendőit látta el. Terminológiai szempontból érdekes, hogy ezek még hadbírói feladatok végzésekor is a seregbíró elnevezést használták, ellentétben a Kassán székelő felső-magyarországi hadbíróval, akit viszont sohasem hívtak a sereg bírójának. A mai Dunántúl nyugati részén kialakult kanizsai, majd Kanizsával szembeni főkapitányságban – eddigi adataink szerint – állandó kerületi hadi bíraskodással megbízott személy nem volt. A XVII. században gyakran azonban a vicegenerális egerszegi székhelyén szolgáló seregbíró látta el ezt a feladatot.

9 A felső-magyarországi hadiszék („*iudicium militare in Zepusio*”) megszületésére lásd Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Szerk.: *Fraknói Vilmos*. V.köt. 1564-1572. Bp., 1877. 176. és 216-217. (Monumenta Hungariae Historica. III. Magyar országgyűlési emlékek. V.) (a továbbiakban MOE. V.köt.) A bányavidékire Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Kriegsarchiv. (a továbbiakban KA.) Hofkriegsratprotokolle. Bd.185. Reg. fol.97. A győrire uo. fol.131-133. és Bd.184. Exp. fol.142.; illetve Niederösterreichisches Landesarchiv, Wien. Ständische Akten. A.VII.21. fol.1-25.

val; a jelentősebb erődítményekben azonban külön seregbírák (*judex bellicus*¹⁰) szolgáltattak igazságot kapitányaik seregszékein. Mindkét helyről a kerületi generálisok hadiszékeire nyílt lehetőség a **fellebbezésre**, ahol a főkapitánysági hadbírák állandó és ad hoc esküdtársaikkal hoztak ítéletet. Mezei hadjáratok idején külön **tábori bírák** szolgáltattak igazságot¹¹, a vármegyei csapatok felett azonban továbbra is kapitányaik vagy a hadi események lezajlása után esetleg a **megyei törvényszékek** ítélkeztek.¹² A szerteágazó katonai igazságszolgáltatási intézményrendszert a **komáromi magyar naszádósok**nak még a Mohács előtti időszakból örökölt, s az új szervezetbe beépülő külön **seregszéke** színesítette.¹³ A földesúri katonaság pereit azonban változatlanul az **úriszékeken** tárgyalták;¹⁴ a várfeladók felett pedig – az európai gyakorlattól eltérően – nem külön delegált katonai bíróságok, hanem a korábbi szerepét egyre inkább elvesztő kormány szerv, a **helytartóság bírósága** mondta ki a végső ítéletet.¹⁵ Külön érdekességként tarthatjuk számon,

-
- 10 A 'judex bellicus' latin kifejezés alatt egyaránt érthető sereg- és hadbíró is. Mindig a funkció határozza meg, hogy miként kell a formulát értelmeznünk. A korabeli magyar nyelv ugyanis két elnevezést teremtett, míg a latin pusztán ezt az egyet alkalmazta mindkét tisztség kifejezésére.
- 11 A Batthyányaknak a XVII. század második felében kiadott tábori edictuma például a következő módon rendelkezett a tábori hadbíró kinevezéséről: „*Hadi Fo Bironak választottuk Tekéntetes Nemzetes Nátl Leopold Uramat, a ki a bűnösöket Fogja itéllyi többekkel együtt.*” Magyar Országos Levéltár. (a továbbiakban MOL.) P.1313. A herceg Batthyány család levéltára. Batthyány család törzslévél. (a továbbiakban P.1313.) 252.cs. fol.518.
- 12 Serényi Mihálynak a felső-magyarországi rendek adóiból felfogadott lovas katonaság kapitányának 1598-ban kelt utasítása felhatalmazta a kapitányt, „*vt milites in rapinis vel alijs excessibus depraehensos vel alioquin noxios in exemplum aliorum jure puniat.*” MOLE.136. Magyar Kamara Archívuma. Diversae instructiones. No.173. 1598.szept.25. Kassa.
- 13 II. Lajos 1525. évi privilégiumlevelét I.Ferdinánd 1554-ben már a komáromi naszádósok számára újította meg. [Illésy János]: A komáromi naszádósok kiváltságlevele. In: *Hadtörténelmi Közlemények* VIII. (1895) 395-399. Vö. még *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 199-200.
- 14 Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. Szerk.: *Varga Endre*. Bp., 1958. 960-962.: 553-554.sz. irat. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 5.)
- 15 Példaként az 1594-ben Tatát, Veszprémet, Szentmártont stb. feladó magyar végváriak említettek, akik felett a helytartói bíróság az 1595. évi diétán ítélkezett. *Kubinyi Miklós, ifj.*: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez. I.köt.

hogyan egyes földesúri praesidiális mezővárosokban (például Körmenten, Keszthelyen vagy Sümegen stb.) a korábbi polgári bíróságok – elsősorban földesúri hajdúprivilegiumoknak köszönhetően – a királyi végvárok vitézlő törvényszékeihez hasonló ítélkező fórumokká váltak. Annak ellenére, hogy ezek is seregbírák által vezetett seregszékek voltak, a fellebbezett perek természetesen nem a kerületi főkapitány hadiszékére, hanem a birtokos földesúr úriszékére kerültek.¹⁶

Míg a birodalmi csapatok igazságszolgáltatásának fejlődésétől eltérően a gyalogos és lovas csapatok katonái feletti ítélkezést Magyarországon ugyanazok a szervek látták el, addig a hadi jogszabályok alakulása – ha mintegy fél évszázados késéssel is, de – követte az európai normákat. Az ország felső részeiben ugyanis az ott létrejött hadiszék megalakulásával egyidőben – tehát az 1560-as évek második felében – egy olyan „**hadi törvénykönyvet**” alkottak (a birodalmi hadiszabályzat létrehozásában is fontos szerepet játszó *Schwendi generális* irányításával), mely külön artikulusokba foglalta a lovas hajdúk és gyalogos drabantok kötelességeit.¹⁷ Ezt a szabályzatot később – az 1577. évi bécsi nagy haditanácskozás javaslatára – horvát nyelvre lefordítva a déli főkapitányi kerületekben is bevezették, s többször alkalmazták a XVII. századi Európában szolgálatot teljesítő magyar lovas és gyalogos csapatoknál.¹⁸ Ezen rendtartást tehát a bécsi katonai vezetés a XVI-XVII.

Történeti bevezetéssel. 1590-1600. Bp., 1876. 134-135.: CXLV.sz. irat. és 167-168.: CLXXIX.sz. irat.; továbbá KA. Alte Feldakten. 1595/3/3., ad 3.a. és ad 3.b.

- 16 Körmentre lásd *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. In: *Századok* 94./1-3. (1960) 289. és 294-296.: 1.sz. irat. 6-7.pont.; *Varga J.* im. 440-441. és MOL.P.1314. A herceg Baththyány család levéltára. Missiles. No.24030.; Keszthelyre MOL.P.235. Festetics család keszthelyi levéltára. Gersei Pethő család. Comitatus Zaladiensis. No.424., 446., 474., 497.a. stb.; Sümegre Veszprémi Püspöki Levéltár. Miscellanea. No.107.
- 17 MOE. V.köt. 176. és 216-217.; MOL.P.108. Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep.77. Fasc.N. fol.51-55.; KA. Alte Feldakten. 1577/13/2. fol.21-25.; Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Törökkori Gyűjtemény. 1588/41.
- 18 *Geőcze István*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. In: *Hadtörténelmi Közlemények* VII. (1894) 660-661. és *Die russische Gesandtschaft am Regensburger Reichstag 1576. Mit Beiträgen von Ekkehard Völkl und Kurt Wessely.* Regensburg, 1976. 41. (Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts 3.); KA. Alte Feldakten. 1578/13/2. 76.p. Vö. *Lopašić, Radoslav*: Spomenici hrvatske krajine. Knjiga I. Od godine 1479 do 1610. Zagreb, 1884. 65-71.

század folyamán a magyar katonaság olyan „vitélő törvénykönyvének” tekintette, amilyenek az 1570. évi birodalmi szabályzatot tarthatjuk a német katonaság számára.

Az állandó sereg- és hadbírák alkalmazása egy végvári „jogtudó értelmiség” kialakulását segítette elő, hiszen seregdeákjaikkal együtt gyakran ők rendezték az erősség katonaságának írásbeli teendőit is. Mindenütt a helyi sajátosságoknak megfelelően alakult, hogy milyen jogi képzettségű személyek töltötték be a különféle bírói tiszteket, illetve segédkeztek meghívott esküdtekként a sereg- és hadiszékek ítéllethozatalában. Az 1691. évi egerszegi hadiszéken például ott találjuk Zala vármegye alispánja mellett a megye néhány szolgabíróját, valamint esküdtjét is. Az 1670-es években Esterházy Pál bányavidéki főkapitány hadiszékét Vály János, az esztergomi érseki szentszék és Pozsony vármegye jegyzője vezeti; míg ugyanekkor Felső-Magyarországon Fodor János kassai főbíró elnököl a főkapitányi ítélőszék tárgyalásain.¹⁹ Meghívott esküdtekkel ítélkeznek az önálló seregbíróval nem rendelkező végvárok kapitányai és helyettesei is. A pápai vár 1660 áprilisában tartott seregszékén a felperes vicekapitány és a vitélő rend képviselőin kívül szintén helyet foglaltak meghívott, jogban jártas személyek, úgymint Veszprém vármegye két szolgabírája és esküdtje, valamint Pápa város fő- és két vásárbírája. A bíróság végül a már visszaeső paráználkodó pápai katonát, „*mint a fele niluan ualo Lopot es gonosz téuőt Orszagnak élő Törüenye szerint*” ítélte kötél általi halálra.²⁰ Ha pedig katonák polgári személyekkel együtt követtek el bűntetteket, akkor a két társadalmi csoport tagjaiból összeülő **vegyes bíróságok** hoztak ítéletet. Győrben

---

(Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XV.); A XVII. századi európai alkalmazásra KA. Sonderreihe des Hofkriegsrates. Bestellungen. No.981.

19 1691: MOL.P.1313. 252.cs. fol.522-535.; Vályra MOL.P.125. Esterházy család hercegi ágának levéltára. Esterházy Pál nádor. (a továbbiakban P.125.) No.11371-11372. és Esztergomi Prímási Levéltár. Világi Levéltár. (Archivum Saeculare.) Acta Radicalia. Missiles. Vály János levele Révay Istvánhoz. 1665.jún.2. Nagyszombat.; Fodorra MOL.P.1774. Balassa család levéltára. Rokon és idegen családok. 26.tétel. fol.67-68., 75-79. stb. és Archív Mesta Košíc. Supplementum H. 1668-75. No.9273/13., 19. stb.

20 MOL.P.125. No.11364.

például 1562-ben – tehát még a magyar seregbíró hivatalának megszületése előtt – egy lopás kapcsán, melyben győri polgárok mellett az ott szolgáló naszádosok is bűntársaknak bizonyultak, a várost képviselő főbíró és öt polgártársa a naszádosok tisztjeivel együtt közösen hozott ítéletet.²¹

A seregbírák és hadbírák leggyakrabban különféle **katonák által elkövetett kihágásokban** ítéeltek, melyek közül azonban a lopás, rablás, emberölés, paráználkodás esetében ki kellett kérniük kerületi generálisaik véleményét, akik az uralkodó nevében gyakran maguk is élhettek az elítélt katonának való kegyelemadás lehetőségével.²² A fellebbezett ügyeken kívül azon perek is a főkapitányi hadiszékek előtt zajlottak, melyekben valamely végvár kapitánya indított vizsgálatot végháza katonasága ellen. Ezen gyakorlatnak megfelelően tárgyalta 1660-ban a győri generálátus hadiszéke Esterházy Pál pápai főkapitány és serege vallási torzsalkodásának ügyét.²³

A katonai bíróságok a *criminalis causák* mellett számos egyéb esetben is igazságot szolgáltatottak. Ítéletet hozhattak az úgynevezett törökösség kérdésében, kisebb lázadások, zendülések ügyében, de olykor még bizonyos birtokvitákban is. 1566-ban például az *első magyarországi kerületi hadbíró, Wékey Ferenc* bizonyos pusztai földek kapcsán hoz ítéletet két királyi fizetésért szolgáló katona perében.²⁴ Külön érdekességként megemlíthető, hogy a **szabolcsi úgynevezett „öreg hajdúváro-**

---

21 MOL.E.185. Magyar Kamara Archivuma. Archivum familiae Nádasdi. Missiles. Kovács Lőrinc levele Nádasdi Tamáshoz. 1562.jan.16. Győr-Újváros. Vö. *Gecsényi Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI-XVII. században.* In: *Hadtörténelmi Közlemények XXXI./4.* (1984) 677-680.

22 A XVII. század elejére a várkapitányi utasítások állandó formulájává vált, hogy „*in causis autem criminalibus vt pote furto, homicidijs, adulterijs et id genus maleficijs deprehensos siue milites, siue subditi fuerint de eo supremum Capitaneum, vel Administratorem [ti. a kerületit] monebit et eo praescio secundum demerita eorum puniet...*” MOL.P.71. Csáky család levéltára. Központi levéltár. (a továbbiakban P.71.) Fasc.172. No.1. 1631.szept.23. Bécs. II.Ferdinánd utasítása Csáky István szendrői kapitány részére.

23 MOL.P.125. No.11281.

24 A Báró Orlay s Gróf Serényi család zábláthi levéltárából. 1566-1718. Közli *Thaly Kálmán.* Bp., 1898. 37-38.: 1.sz. irat.

sok” fellebbviteli fóruma – az erdélyi fejedelmek fennhatóságának időszakát leszámítva – a **felső-magyarországi főkapitány hadiszéke volt**. 1668 decemberében például a végvári katonaság elkövetett erőszakoskodásai mellett a kassai „*sedis bellica*” számos dorogi és hadházi hajdú fellebbezett ügyével is foglalkozott.²⁵

A katonai bíróságok hatáskörét országos törvénycikkek nem szabályozták, így mindig az adott erőviszonyok szabták meg, hogy azok mennyire tudták érvényesíteni ítéleteik végrehajtását. Különösen azon végvárak esetében jelentett ez komoly problémát, ahol a vitézlő nép szoros kapcsolatban állt vagy akár egybefonódott a polgári lakossággal vagy magánföldesúri katonasággal. Kassán például a szabad királyi város, Füleken a három vármegye, Pápán a földesúri mezőváros, Zalaszentgróton a magánföldesúri sereg és a polgári lakosság, Győrben pedig a káptalan, a város, a vármegye és a német katonaság különféle szervei mind-mind **hatásköri összeütközések** színtereit jelentették.

A hadbíróságok ítéletei nagyjából megfelelték a korabeli egyéb törvénykezési fórumokon hozottaknak. A pénzbüntetéstől és a néhány éves saját költségen való szolgálattól egészen a kötél általi halálig terjedhettek. **Az ítéletek végrehajtása** olykor azonban számos egyéb problémába ütközött. Gyakran nem volt alkalmas személy a csigáztatás és egyéb tortúrák, valamint a halálbüntetések végrehajtására. Olykor török rabokra bízta ezen feladatokat vagy városi hóhérokat hívtak segítségül, de igen gyakran az elkövető szökése miatt mindegyik már nem kerülhetett sor.²⁶ A proscibált katona azután csavargóként tengette életét vagy hosszabb idő elteltével egy távolabbi végvárban állt újra királyi szolgálatba. Az állandóan tiltott portyázások végrehajtóit pedig csak „*in exemplum aliorum*” ítélték néha halálra, a csaták ugyanis a magyar végváriak létfenntartásának alapvető részét képezték.

---

25 Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulásának néhány problémája. In: *Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum III. évkönyvéből*. Hajdúböszörmény, 1977. 42-43.; MOL.P.71. Fasc.265. (119. cs.) fol.517-557.

26 Egy török fogoly hóhérnak való szerződtésére B. Nyáry Albert: Hóhérszerződés a XVII-dik századból. In: *Századok* 6. (1872) 481-483. A hóhérokra vonatkozó gazdag nyugati szakirodalmából lásd Helfer, Christian: Henker-Studien. In: *Archiv für Kulturgeschichte* 46./2-3. (1964) 334-359. és 47./1. (1965) 96-117.

Ezt a gyakorlatot hűen tükrözi a szécsényi seregszék 1651. évi ítélete, mely a törököket kifosztó szécsényi katonákat pusztán „*bizonyos ideigh való foghságos Temleczezésre sententiázta, nem látván az Török Pártrólis hogy az excursióért senkitis nehogy halállal, de kiseb büntetésselis megh büntetek volna*”.²⁷

A magyar végvárrendszer, mely bizonyos vonatkozásokban maga is külön utat jelent az európai hadtörténelem általános fejlődésében, a katonai igazságszolgáltatás területén is egészen **egyedi intézményeket** és **gyakorlatot** teremtett. A várháborúk elmúltával és a végvári katonaság átalakulásával a hadi- és seregszék elvesztették korábbi jelentőségüket. A vitézlő törvényszék, mely a XVII. századra **a magyar végvári társadalom egyik jelentős intézményévé és társadalmi önállóságának egyik biztosítékává** vált, a XVIII. század elejére fokozatosan került felszámolásra. Az új évszázad már nem a korábbi végvári katonaság továbbélését, hanem a birodalmi haderő részévé váló állandó magyarországi hadsereg kialakulásának és fejlődésének útját egyengette. A továbbfejlődést – a katonai igazságszolgáltatás terén is – az állandó hadsereg előzményeinek főbb jellemvonásait magán hordozó német modell képviselte. A soltészbíróságokból a XVII. században kialakuló új, úgynevezett **auditorbíróságok** ugyanis már **az állandó hadseregek katonai igazságszolgáltató fórumainak igazi előképei voltak**.²⁸ Mindezek ellenére sem állítható, hogy a magyar katonai igazságszolgáltatás XVI-XVII. századi fejlődése zsákutcát jelentett volna. A török elleni végvári hadviselésnek, a magyar, illetve délvidéki korábbi gyakorlatnak, a társadalmi lehetőségeknek és igényeknek, valamint a helyi sajátosságoknak a hadi bírászkodás ezen formája többé-kevésbé tökéletesen megfelelt. A további fejlődést képviselő német katonai ítélőszékek sem tudtak nagyobb fegyelmet teremteni a birodalmi csapatok soraiban. A gyakori túlkapások ugyanis az állandó háborús állapotok törvényszerű következményei vol-

---

27 MOL.P.287. Forgách család gácsi ágának iratai. Jelzetes iratok. Series II. Fasc.HH. fol. 280-282.

28 *Hülle, Werner*: Das Auditorat in Brandenburg-Preussen. Ein rechtshistorischer Beitrag zur Geschichte seines Heereswesens mit einem Exkurs über Österreich. Göttingen, 1971. (Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien 83.)

tak, miként arra az 1569. évi pozsonyi diétán *Miksa király* is felhívta a magyar rendek figyelmét²⁹, kijelentve a katonaság pusztításáról és erőszakoskodásáról, hogy „*bella hoc malum secum adferre consueverunt*”.

---

29 MOE. V.köt. 240.

Tartalom

Bevezető..... 1

A történelem segédtudományai

Petrik Iván:

Bevezető Nagy Iván heraldikai tanulmány-töredékéhez..... 3

Nagy Iván:

Czímertan, különösen tekintettel a magyar czímerészet
történelmi fejlődésére..... 9

Közlemények

Németh István:

A kassai követek jelentése az 1572. évi február-áprilisi
országgyűlésről (I. rész)..... 31

Reisz T. Csaba:

Egy elveszettnek hitt önéletírás – Lipszky János emlékirata 52

Előadás

Pálffy Géza:

Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon
a XVI-XVII. században 79

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani. Mellékeljük egy példányban a kinyomtatott anyagot is, ez segít a szerző formai elképzelésének megvalósításában (mit kíván aláhúzni, táblázatba szerkeszteni stb.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek (nem a dolgozatba beleszerkesztve, lap aljára vagy az írás végére tördelve!).
3. A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek eredeti előfordulásának kivételével – római számmal tüntessék fel.
4. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (egy ív kb. 18 gépelt oldal, oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés).
5. A kézirat lapjainak számozása folyamatosan és arab számokkal történjék.
6. Idegen nyelvű forrásokból az idézeteket magyarra fordítva kérjük, és csak olyan esetekben eredeti nyelven, amikor értelmezésük problematikus lehet.
7. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurzíváljuk, összeállítókét és a címet nem!).
8. Recenzió esetében pontos bibliográfiai adatok szükségesek (szerző, szerkesztő, válogató, kiadó, megjelenés helye, éve, száma, sorozat, terjedelem is), idegen nyelvű kiadvány esetén a cím magyar fordítása is. A recenzió max. 5 kéziratoldali terjedelmű legyen.